

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Program: Historické vědy, Obor: Pravěká a středověká archeologie

Lucia Žilincová

Osídlenie Českého raja v dobe lužických popelnicových polí

Settlement of Bohemian Paradise in the Period of Lusatian Urn Fields

Téza disertačnej práce

Školiteľ práce – Doc. Mgr. Ondřej Chvojka, Ph. D.

2016

OSÍDLLENIE ČESKÉHO RAJA V DOBE LUŽICKÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ

Téza disertačnej práce

1. Úvod a vymedzenie problematiky

Hlavným cieľom disertačnej práce bolo priniesť komplexný pohľad na priebeh osídlenia Českého raja a horného Pojizeria v dobe lužických popolnicových polí, ako aj jeho postavenie v kontexte s vývojom v severnej časti strednej Európy. Ide o súhrn kultúrnych pomerov a súvislostí uvedeného regiónu počas ôsmich storočí, ktoré zahŕňa časový úsek zhruba od mladšej doby bronzovej (lužická kultúra) až po záver staršej doby železnej (sliezsokoplatěnická kultúra) a postupné doznievanie halštatských vplyvov v laténskom období (3. – 2. storočie p. n. l.). Za týmto účelom bol spracovaný a analyzovaný dostupný pramenný fond pochádzajúci zo siedmich pohrebísk (Březina, Koryta, Příšovice, Sovenice-okr. Mladá Boleslav, Sovenice-okr. Nymburk, Svijany, Svijanský Újezd) a dvoch sídlisk (Turnov-Maškove zahrady, Svijany). Súčasne som sa na základe získaných poznatkov pokúsila vyriešiť otázku možnosti komparácie sídliskového a pohrebného materiálu lužickej a sliezsokoplatěnickej kultúry. Táto problematika zatiaľ nebola riešená nielen v Čechách, ale ani susedných krajinách osídlených v dobe lužických popolnicových polí a jej ozrejenie je v súčasnosti už nevyhnutným krokom ku kompletnejšiemu poznaniu a vedeckým prínosom, z ktorého môžu čerpať budúci bádatelia.

Najrozsiahlším odkryvom na ploche takmer 6, 5 ha bol záchranný výskum v rokoch 2000 a 2001 v Turnove-Maškových zahradách. Ostatné pohrebiská pochádzajú zo starších výskumov realizovaných koncom 19. a v 1. polovici 20. storočia, preto pramenná základňa je viac-menej torzovitá. Uvedené lokality patria do lokálnej pojizerskej skupiny (mapa 1). Lužické osídlenie Pojizeria sa tiahne od Turnovska cez Mnichovohradištsko na juh Mladoboleslavsko po oboch brehoch Jizery v páse dlhom asi 45-50 km a širokom 8-14 km (Hralová-Adamczyková 1957, 35). Ide o okrajové územie východočeskej skupiny, so silnými vzájomnými vzťahmi s knovízskou kultúrou (Vokolek 2003, 30).

Mapa 1. Situovanie analyzovaných pojizerských lokalít z obdobia lužických popolnicových polí. Legenda: ▲ - pohrebiská, ■ - sídliská.

2. Pohrebiská

Analyzované pohrebiská tvoria spolu s ďalšími hustú sieť lokalít lemujúcich brehy a údolia horného Pojizeria. Jedna lokalita (Sovenice, okr. Nymburk) bola trochu exponovaná od pojizerskej skupiny, no nachádzajúca sa v bezprostrednej blízkosti skúmaného regiónu.

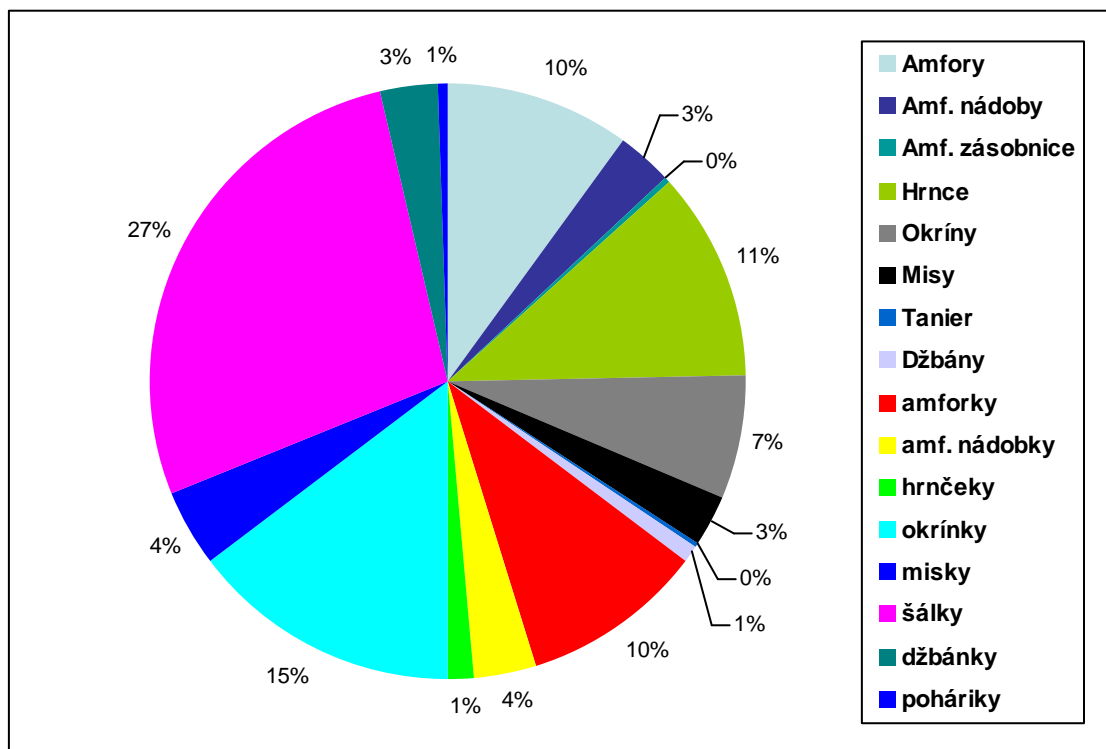
Žiarový pohrebný rítus na pojizerských nekropolách nevybočoval z rámca ostatných pohrebísk lužickej a sliezskoplaténickej kultúry nielen vo východných Čechách, ale aj v susedných oblastiach lužických popolnicových polí. Samozrejme i v tejto sfére bol badateľný vplyv knovízskej kultúry (vkladanie milodarov do popolnice). V rámci analýzy pohrebného rítu som pracovala s 27 nálezovými celkami v Březine, 2 hrobmi v Příšoviciach, 12 hrobmi v Sovenicach (okr. Nymburk), 18 hrobmi v Sovenicach (okr. Mladá Boleslav), 14 hrobmi vo Svijanoch a 2 hrobmi vo Svijanskom Újezdě (tabela 1). Dominovali hroby popolnicové (47) a najmenej sa vyskytovali hroby jamové (4). Relatívne početné boli hroby bez prepálených kostí (26). Dvojkónická nádoba predstavovala najobľúbenejší riad vo funkcii popolnice predovšetkým v lužickom období. Vkus obyvateľov sliezskoplaténickej kultúry sa trochu preorientoval na amfory. Prevažná väčšina analyzovaných hrobov bola bez akýchkoľvek úprav, iba v niektorých prípadoch sa objavilo prekrytie či obloženie hrobových jám kameňmi: Březina (hroby I, IV, V, XVIII), Sovenice, okr. Mladá Boleslav (hroby I, III, V, XIII, XVIII). Môže ísť o kamenné príkrovy (Kujovský 2006, 64). Prítomnosť mohýl nespomínajú ani autori výskumu, no na druhej strane sa väčšina mohýl na lužických nekropolách budovala bez kamenného jadra, takže ich násyp bol v priebehu dlhoročných poľnohospodárskych prác zrovnaný s okolitým terénom (Jiráň (ed.) et al. 2008, 226). V oblasti Českého raja a horného Pojizeria sa koncentrovali výlučne v staršom lužickom období: Jeřice – 121 mohýl (Vokolek – Rataj 1964; Vokolek 2003, 118, 122), Mladá Boleslav-Čejetický – 74 mohýl (Jiráň (ed.) et al. 2008, 139; Vokolek 2003, 68), Nadslav – 4 mohyly (Vokolek 2003, 232) a Vysoké Veselí – 5 mohýl (Vokolek 1999, 168; 2003, 348). Vo všeobecnej rovine bol v celej oblasti lužického kultúrneho komplexu konštatovaný vzrast bohatstva sliezskoplaténických hrobov (Juchelka 2007, 109, 110; Kujovský 2006, 65; Rataj - Vokolek 1962, 50, 54). Hroby so skrinkou (Březina - hrob V; Sovenice - hrob IV), kamenným obložením alebo príkrovom (Březina – hrob XVIII; Sovenice – hroby I, III, V, XVIII), podlážkou (Březina – hrob XVIII?; Sovenice – hrob I?, III, V, XVIII?) alebo jazdeckými postrojmi (Březina – hroby XVIII, XIX) tvorili významný zdroj informácií o vyšších vrstvách spoločnosti skúmaného komplexu v skúmanom regióne (tiež Kujovský 2006, 64; Vokolek 1993a; 2003). To podporujú i výsledky analýz rozsiahlych skúmaných pohrebísk v Poľsku (Harding 1987; Rysiewska 1980) či Nemecku (Sperber 1992), ktoré poukázali na hroby jedincov s výbavou a úpravou, ktorá ich odlišovala od ostatných. V niektorých prípadoch boli bohatšie hroby i odčlenené od ostatných (napr. vo vyššie položenej alebo východnej časti nekropoly - Podolí-Kruhy; Hralová-Adamczykova – Kaván 1970, 203). Pozorovaný bol rozdiel v rozložení bohatstva v hrobových inventároch mladšej doby bronzovej oproti neskoro bronzovému a halštatskému obdobiu. Na druhej strane však chudobnejšie vybavenie lužických hrobov vyvažovala prítomnosť bronzových predmetov, ako aj kamenných úprav vnútri alebo na povrchu hrobu. Podobne i bohatšie symbolické hroby sa koncentrovali prevažne v sliezskoplaténickom období, no neobsahovali také množstvo drobných nádobiek a bronzových predmetov. Neprehliadnuteľným fenoménom v dobe halštatskej sú hroby s jazdeckou výbavou alebo zbraňami. Na analyzovaných nekropolách bol takýto pozoruhodný nálezový celok zistený v Březine. Hrob XVIII patril k najbohatším na pohrebisku. Inventár bol uložený na obdĺžnikovej ploche (100x65 cm), ktorú ohraničovali ploché kamene. Okrem železných predmetov (4 zlomky železného udidla, torzo železného noža, štyri železné úlomky) uložených v popolnici, obsahoval i ďalšiu keramiku: väčšia nádoba, 2 hrnce, 2 misky, 7 šálok a tanier. Nálezy tanierov sú práve obvyklým vybavením bohatých hrobov (Rataj - Vokolek 1962, 61).

		Březina	Příšovice	Sovenice (okr. Mladá Boleslav)	Svijany	Svijanský Újezd
1.	Popolnicový hrob, bez povrchovej úpravy	II, VI, VII, IX, XII, XV, XVII, XXII, XXIII?, XXX, XXXIV		II, VI, VIII, XIV, XV, XVII, hrob. celok	1-9, hrob. celky (I-III)	hrob. celok, hrob. celok?
2.	Popolnicový hrob, obložený kameňmi	XVIII		I, III, V, XVIII		
3.	Popolnicový hrob, skrinková konštrukcia	V		IV		
4.	Jamový hrob, bez povrchovej úpravy	XX, XXI				
5.	Jamový hrob, obložený kameňmi			VII, XIII		
6.	Kenotaf?, bez povrchovej úpravy	III, VIII, X, XI, XIV, XVI, XIX, XXIX, XXXII, XXXIII	I, II?	IX-XII	10, 11	
7.	Kenotaf?, obložený kameňmi	I, IV				
8.	Rozrušený hrob	XIII		XVI		

Tabela 1. Typy a konštrukcie jednotlivých hrobov na analyzovaných pohrebiskách.

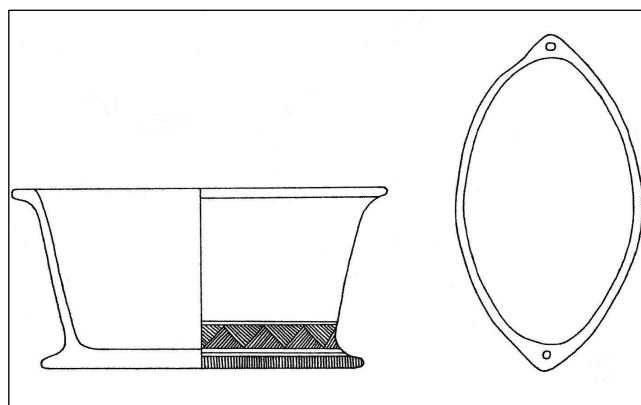
V pojizerskom regióne mala zvláštne postavenie nekropola Svijany. Zvýšené množstvo bronzových predmetov na pohrebisku naznačilo vyššie sociálne postavenie zomrelých. Identifikovaných bolo niekoľko exemplárov zvláštnych predmetov: vaničkovitá nádobka (obr. 1), picí roh (obr. 21), chrastítka (obr. 2), nádobka zvieracej podoby na nôžke, pohárik na nôžke, tvárová urna. V. Podborský (1993, 377) spája nálezy týchto predmetov v hrobových celkoch s existenciou zvláštnej duchovnej triedy v rámci vtedajšej spoločnosti a sám ju označuje ako „kňazov“. Hojne sa objavujú v hroboch, kde mohli mať magickú funkciu (Jadczykowa 1996, 233; Górká 2000, 246, 247, 251, 252). Sú typické pre celú oblasť sliezskoplatěnickej kultúry i pre susednú oblasť popolnicových polí v halštatskej dobe (Filip 1936-37, 55; Stegmann-Rajtár 2000, 464). Svijany mohli byť v dobe lužických popolnicových polí dokladom centrálného pohrebiska, ktoré bolo spoločne využívané niekoľkými sídliskami po dlhšie časové obdobie (BD – HD1; tiež Gedl 1962, 126).

Na niektorých analyzovaných nekropolách sú dochované miesta kremácie, tzv. „žiaroviská“. V starých správach boli zaznamenané stručné informácie o prítomnosti žiaroviska s množstvom popola uprostred hrobov v Sovenicich, okr. Mladá Boleslav (Píč 1887, 162, 343, 350) a Svijanoch (Píč 1892, 509). Neprehliadnuteľná je aj zmienka o popolovitej vrstve v priestore mimo keramického inventára vo Svijanskom Újezde. J. Neustupný (1941, 81) uvádza z Březiny neckovité jamy vyložené kameňmi, kde sa mohla konať kremácia. J. Filip (1931) sa však v publikácii pohrebiska k týmto objektom nevyjadruje. Stopy žiarovísk na lužických pohrebiskách sú málo výrazné a veľmi zriedkavé. Aj keď sa stretávame so sporadickým výskytom prepálených škvŕn, vo väčšine prípadov nie sú doklady spaľovania mŕtveho na mieste pochovania (Kujovský 1994, 264). Žiaroviská boli pôvodne položené na pôvodnom povrchu a ak neboli prekryté mohylovými násypmi, neskôr celkom zmizli (Vokolek 1999b 17; 2003, 32).

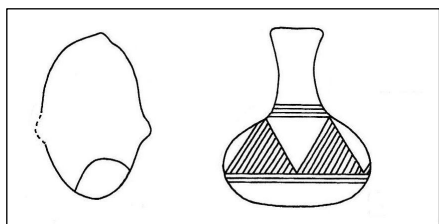

Graf 1. Percentuálne zastúpenie keramických skupín na analyzovaných pohrebiskách.

Z typologického hľadiska som na analyzovaných pohrebiskách vyčlenila 16 keramických skupín (graf 1). Súbor predstavuje 578 nádob, no v mnohých prípadoch ide o ťažko priraditeľný črepový materiál, prípadne kresebné rekonštrukcie. V strednom lužickom stupni prevažovali ostro členené, v menšej miere mierne profilované tvary zdobené prevažne žliabkovanou výzdobou. Objavujú sa aj pásy vodorovných rýh alebo šrafovaných trojuholníkov. Bežným prvkom je široké využitie zdršňovania povrchu veľkých nádob nielen prstovaním, ale aj širokými a nepravidelnými ryhami. Súčasťou materiálnej kultúry v sliezskoplatěnickom období bola keramika výrazne esovite profilovaná, prevaha rytej výzdoby, postupná strata úch a ich nahradenie pupčekmi rôznych tvarov. Pre neskorohalštatskú fázu je charakteristické nadobúdanie menej profilovaných a súdkovitých tvarov a výskyt špecifických tvarov (amforovité nádoby misovitého tvaru, súdkovité, fľašovité tvary a nádoby so zatahnutým ústím). Relatívne častý bol výskyt rôznych pupčiek, výčnelkov a plastických pásov. Prakticky vymizlo žliabkovanie, prstovanie, či široké a nepravidelné ryhovanie.

Obr. 1. Svijany. Vaničkovitá nádobka.

Obr. 2. Svijany. Chrastítka.

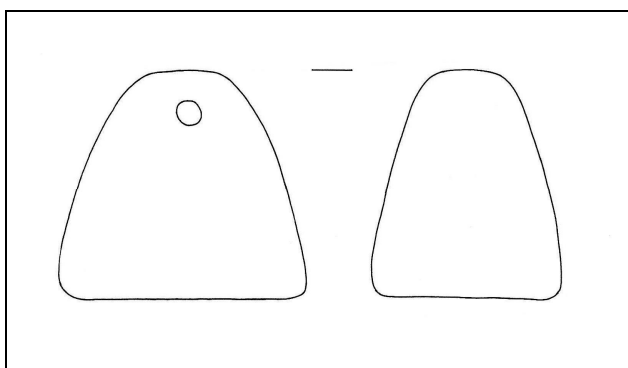
Celkom šesť väčších hlinených závaží sa objavilo na pohrebisku v Březine (obr. 3). Pohreby s tkáčskou výbavou sú vo všeobecnosti veľmi vzácne a niekoľko príkladov je v dobe bronzovej známych zo strednej i východnej Európy (napr. Bátora 2006, 111-115). V. Vokolek zaradil tieto hlinené výrobky ku technickej keramike, ktorá slúžila k zaťaženiu hlavnej osnovej tkáčskych stavov (Jiráň (ed.) et al. 2008, 196).

V rámci hlinených predmetov sa na analyzovaných pohrebiskách podarilo identifikovať celkom 8 hlinených pokličiek a dva malé hlinené závesky trojuholníkového tvaru z hrobu XXX na březinskej nekropole. Pôvodne mohli slúžiť ako amulety, prípadne boli súčasťou náhrdelníkov.

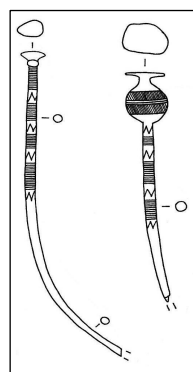
Na analyzovaných nekropolách sa vyskytlo 138 exemplárov bronzových predmetov. Dominovali predovšetkým bronzové ihlice (62 kusov). Na bronzovú industriu boli najbohatšie pohrebiská v Soveniciach, okr. Mladá Boleslav (66 ks) a Svijanoch (58 ks). Ku chronologicky citlivým, a teda vhodným na datovanie patrili ihlice, nákrčníky, náramky, spony, britvy a nože. V bronzovom inventári Svijan, Soveníc (okr. Mladá Boleslav) a Březiny bol zastúpený tzv. pojizerský výzdobný prvok pozostávajúci z cik-cakových rytých línií. V prostredí pojizerskej skupiny bol rozšírený v sliezskoplatěnickom stupni Ia (obr. 4).

Najväčší výskyt sklenených výrobkov spadá do obdobia mladšej doby bronzovej: BD a HA1 (Hornák 2005, 210; Venclová 1990, 40, 41). Tu môžu byť zaradené zliatky modrého skla, ktorý sa našiel v Soveniciach, okr. Mladá Boleslav. Druhý sklenený korálok modrej farby s hnedými škvrnami sa objavil vo Svijanoch (obr. 5).

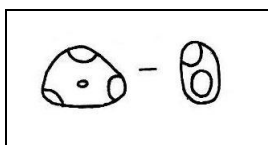
Niektoré predmety vyzdvihnuté z hrobov lužických, prípadne sliezskoplatěnických nepatria do nálezového inventára danej kultúry, pretože môžu prislúchať staršiemu osídleniu, napr. mezolitickému alebo neolitickému (Vokolek 2003, 44). Na druhej strane mohli byť do

Obr. 3. Březina. Hlinené závažie.

Obr. 4. Pojizerský výzdobný prvok.

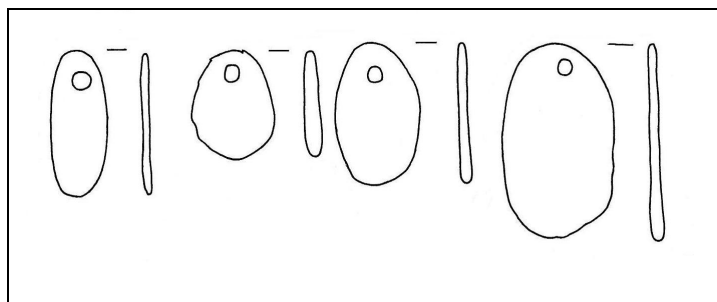
Obr. 5. Svijany. Sklenený korálik.

hrobov vložené náhodne, a teda nemusia pochádzať zo staršieho obdobia (Piotrowska 2000, 328-330). V Soveniciach (okr. Mladá Boleslav) sa našlo ploché rohovcové škrabadlo zo silicitu. Z hrobu XIX na pohrebisku v Březine pochádzajú štyri ploché kamenné závesky (obr. 6). Hrobový inventár ich priraduje do sliezskoplatěnickeho stupňa II. Pôvodne mohli slúžiť vo funkcii amuletu, alebo tvorili súčasť náhrdelníka.

Jantár bol dôležitým predmetom obchodu už od najstarších čias. Jeden korál bol doložený na pohrebisku v Soveniciach (okr. Mladá Boleslav). Podobne ako u skleneného materiálu je povšimnutiahodná veľmi nízka početnosť zastúpenia. Neplatí to len pre analyzované pohrebiská, ale aj podobne datované nekropoly v blízkom okolí. Uvedená skutočnosť môže súvisieť s vyššou technikou spaľovania v mladšom období. Podľa J. Plesla (1993, 164) je všeobecne malé zastúpenie jantáru skôr prejavom celkového poklesu obľuby tejto suroviny. Birituálne pohrebiská v hornom Sliezsku a západnom Malopoľsku s prevahou kostrových hrobov, na ktorých by sa mal podobný inventár zachovať, dokazujú nedostatočný záujem o túto surovinu na konci doby bronzovej a v staršej dobe železnej (Bukowski 2002, 29, 87, 131).

Na analyzovaných nekropolách v Březine (hroby XVIII, XIX) a Svijanoch sa našlo päť železných predmetov: nôž, udidlo, úlomky. Ich výskyt dominoval v Březine. Sú dokladom využívania pohrebísk pojizerskej skupiny v i nastupujúcej dobe halštatskej.

Podrobnejší rozbor funerálneho materiálu v rámci analyzovaných pohrebísk pojizerskej oblasti poukázal na možnosť začiatku pochovávaní v závere starého alebo na začiatku stredného stupňa lužickej kultúry (Sovenice, okr. Mladá Boleslav; Svijany). Tvary z tohto obdobia sú však skôr zriedkavé. Početnejšie nálezy pochádzajú až zo stredného stupňa (Koryta, Sovenice, okr. Nymburk; Sovenice, okr. Mladá Boleslav; Svijany, Svijanský Újezd). Mladého stupňa sa dožívajú len pohrebiská v Soveniciach (okr. Mladá Boleslav) a Svijanoch. Zo začiatku sliezskoplatěnickej kultúry sú známe len ojedinelé nálezy z Březiny. Vývoj tohto pohrebiska spolu so Sovenicami (okr. Mladá Boleslav) a Svijanmi plynulo pokračuje do III. stupňa sliezskoplatěnickej kultúry. Do uvedeného horizontu bola datovaná i nekropola v Příšoviciach s možnosťou prechodu do mladšieho obdobia.

Obr. 6. Březina. Hrob XIX – kamenné závesky.

3. Sídlišká

Veľkoplošný, štyri roky trvajúci výskum polykultúrneho sídliska Turnov-Maškovy zahrady, priniesol celý rad nových poznatkov. Zasiahol plochu viac než 8, 3 ha (260x320 m). Odkrytých bolo 650 zahĺbených nemovitých objektov autorom výskumu zaradených do strednej doby bronzovej až staršej doby železnej (Prostředník 2010, 18). Bližšej analýze boli v tejto práci podrobené štyri areály: B, C, D a E. Archeologický výskum vo Svijanoch z roku 1969 nebol taký rozsiahly. Priniesol nálezový inventár z troch sídliskových objektov.

Na analyzovaných sídliskách bolo identifikovaných 644 lužických a 36 sliezskoplatěnickej sídliskových objektov v nasledujúcom zastúpení: kolová jamka (objekt typu A) – 43%; stĺpová jama (objekt typu B) – 23%; sídlisková jama (objekt typu C) – 10%;

	Svijany	Turnov-Maškovy zahrady						
		Plocha B	Plocha C		Plocha D		Plocha E	
	sliezsk.	lužické	lužické	sliezs.	lužické	sliezsk.	lužické	sliezs.
Kolová jamka		2-A1, 3-A1, 6-B1, 7-B1, 32-B4, 48-C3, 52-61, 63, 66, 68, 76, 78, 79, 81-83, 85, 86, 92, 96, 101-103, 106, 110-D7, 112, 112a-D6, 127, 131, 132, 140, 142, 144, 145, 148, 150-152, 156, 157, 159-161, 164-166, 170, 173-175, 177, 179-184, 186, 188, 191-194, 196, 202, 203, 205, 211-D16, 216, 221, 224a, 227-229, 233, 272	249, 250, 252, 256, 265, 266, 273-285, 287-294, 297, 299-315, 317-321, 324-331, 336-340, 342, 344-346, 349, 361, 367, 369, 380, 382, 384, 395, 398, 413, 562, 564-569, 574, 578, 579, 588, 589, 594, 599, 605, 610, 623, 625	478, 534	533, 543, 544, 548,		806, 810, 811, 815, 822-824, 826, 831, 835-837, 842, 844, 846, 847, 853, 903, 907, 908, 1013, 1030, 1045, 1057, 1075, 1076, 1086, 1087, 1089, 1092-1094, 1096, 1097, 1099, 1114, 1138, 1140-1143, 1146, 1147, 1155-1157, 1160, 1188, 1189, 1199, 1200, 1215, 1227, 1247, 1275, 1280, 1283, 1398, 1442, 1474, 1541, 1542, 1546, 1548, 1559, 1567, 1573-1576, 1593, 1629, 1630, 1697, 1705, 1706, 1708-1714, 1723, 1746-1748, 1754, 1771, 1772, 1775-1777, 1780, 1782-1786, 1790, 1792, 1797, 1798, 1800, 1801, 1803, 1804, 1814, 1815, 1820	
Stĺpová jama		2-A2, 2-B2, 3-B1, 4-B1, 4-B2, 8-B2, 17-C3, 19-B4, 20-C3, 22-B11-1/1, 25-B4, 27-B4, 33-D1, 37-D2, 39-D4, 40-C5, 41-D2, 42-D2, 44-D2, 45-D3, 46-D3, 47-D3, 49-B4, 64, 67, 69, 75, 77, 84, 87-89, 97, 98, 104, 105, 109-D8, 111-D6, 115, 118, 123, 126, 128, 129, 133-135, 137-139, 143a, 153-155, 163, 167, 169, 171, 172-D6, 176, 185, 187, 189, 190, 195, 197, 198, 200, 201, 204, 212, 217, 218, 220, 224, 226, 230, 231, 234, 240	235, 241, 242, 244, 245, 248, 251, 261-264, 267-270, 295, 296, 322, 323, 341, 355, 357, 359, 360, 362, 370-373, 376, 378, 383, 385, 396, 397, 400-441, 457, 458, 471, 474, 479, 484, 486, 526, 556, 563, 567, 591-593, 596, 600, 609, 611, 627, 628	370, 394, 397, 407, 409, 525, 642, 666, 672	535, 545, 550,	510, 517, 1824	781, 794, 813, 814, 832, 843, 845, 889, 899, 901, 904, 906, 1020, 1027, 1033, 1044, 1046-1051, 1055, 1070, 1082, 1091, 1095, 1116, 1207, 1234, 1252, 1268, 1274, 1276, 1282, 1322, 1471, 1516, 1540, 1543, 1544, 1549, 1558, 1566, 1568-1570, 1572, 1579, 1604, 1701-1703, 1753, 1781, 1789, 1795, 1796, 1802, 1805, 1821	
Sídlisková jama	7, 10	51, 62, 70, 73-B3, 108, 113, 119-121, 168, 199, 206, 213, 219, 225, 237	223, 239, 247, 253, 255, 271, 298, 333, 343, 348, 350, 358, 363, 365, 366, 368, 379, 386, 387, 390, 393, 524, 529, 568, 572, 573-575, 585, 616, 617, 619, 631	356, 407, 467, 631, 632, 633, 668		540	752, 849, 928, 1059, 1132, 1133, 1383, 1427, 1600, 1638	1819
Pec		16-C1, 72-C1-D1, 100	334, 644	444				1342
Sílo	5-A	22-B11-1/2, 23-B6, 50, 71, 80, 90, 93, 107, 114, 116, 124, 125, 178, 209, 214, 215, 222, 232	351, 352, 381, 410, 559, 586, 587, 620	433, 521, 621	515, 547	1825	927, 1074, 1088, 1125, 1127, 1545	
Objekt výrobného charakteru		15, 117	254, 258, 259, 335, 419, 468, 472, 493, 530	511	528, 558, 561		753	
Nákolie		8-B1, 9-B1, 10-B1, 11-B1, 12-B1, 13-B1, 36-D2, 136						
Žľab		91, 94, 95, 99, 141, 143, 146, 149, 210	353, 354, 654	450			1052, 1251, 1253, 1286	
Jama s depotom		161, 162						
Hliník			323-A, 364, 392, 445, 570, 576, 612, 626	404, 629				
?			389				850, 909	

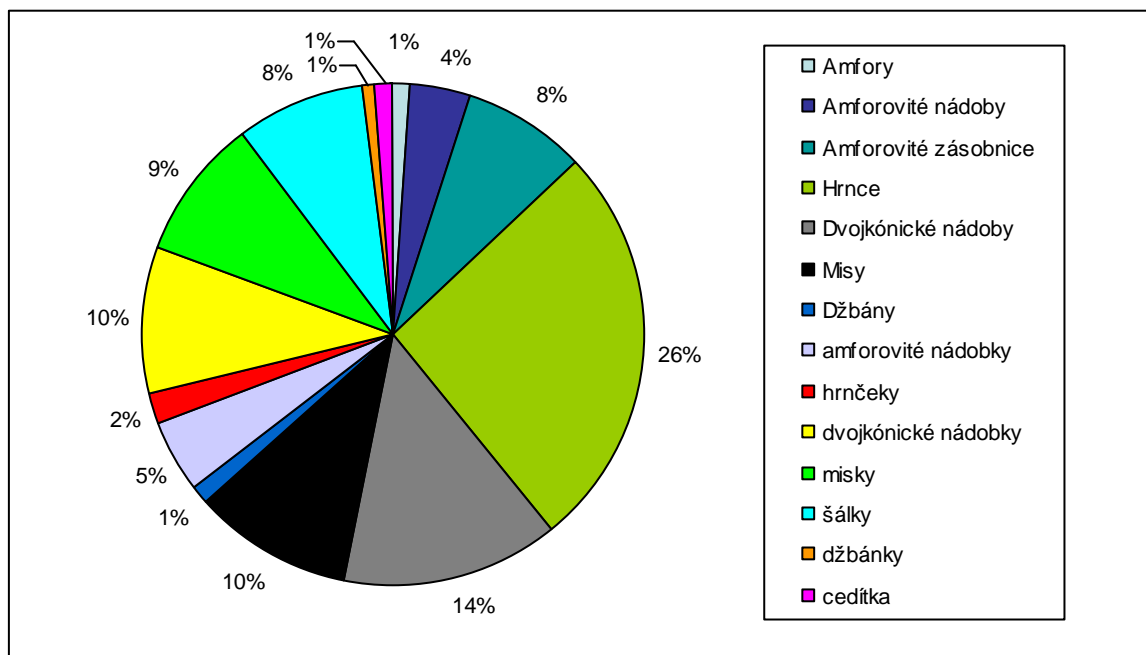
Tabela 2. Početnosť zastúpenia jednotlivých typov sídliskových objektov na analyzovaných sídliskách.

pec (objekt typu D) – 3%; silo (objekt typu E) – 7%; objekt výrobného charakteru (F-D) – 4%; nákolie (objekt typu H) – 5%; žľab (objekt typu CH) – 4%; jama s depotom ihlancových závaží (objekt typu I) – 0%; hliník (objekt typu J) – 1% (tabela 2).

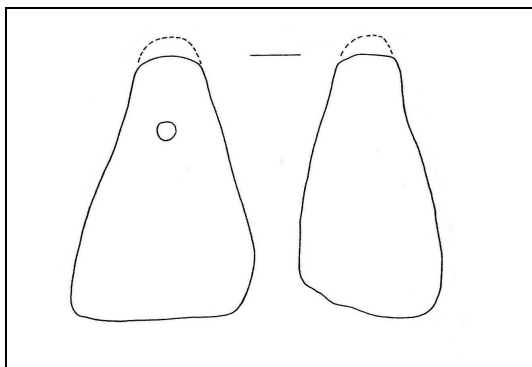
Osídlenie lužických popolnicových polí v Turnove-Maškových zahradách reprezentuje nížinné poľnohospodárske sídlisko na brehu Jizery s pripojenou výrobnou (hlinené závažia, prasleny, pece), spracovateľskou (kamenné predmety), hospodárskou (silá, hliníky) alebo kultovou (depot hlinených závaží) aktivitou. Na vypálenie keramiky sa využíval miesto pecí skôr otvorený výpal, ktorý keramiku spoľahlivo vypálil a nevyžadoval investície do výrobných prostriedkov a ich udržiavanie (Thér 2009, 251-252). Známe sú i doklady príležitostnej pyrotechnologickej aktivity (Turnov-Maškovy zahrady - objekt 0254/00). Pôdorysy stavieb tvorili série stĺpových jám, základových žľabov, alebo mali zahĺbené podlahy - polozemnice. Pôvodne prevládal názor, že plochy A a B predstavovali sídliskové nálezy výlučne lužické (Bláhová-Sklenářová 2012, 123; Sklenářová 2004, 481; Thér 2009, 253). Analýza to však vyvrátila a potvrdila v areáli B i sliezskoplatěnické alebo zmiešané lužicko-neskorohalštatské objekty (62, 162, 199, 219). Zároveň sa podarilo doložiť priebežné využitie sídelného areálu i v halštatsko-laténskom období (HD/LTA: objekty 62/00, 219/00, 259/00, 356/00, 404/00, 444/00, 445/00, 467/00, 472/00, 530/00, 665/01 a 1825/01), pričom pôvodné predpoklady s turnovským typom nepočítali (napr. Bláhová-Sklenářová 2012, 174). Kôli neustále meniacemu sa toku Jizery a záplavám v minulosti, využívali príslušníci lužickej kultúry v Turnove-Maškových zahradách akúsi kolovú dlažbu. Tvorilo ju vyše 15 000 kolov na plochách A a B. Komplex bol interpretovaný ako súbor pilotov zarazený do podmáčaného terénu, slúžiac tak na spevnenie povrchu (Bláhová-Sklenářová 2012, 129; Prostředník 2010, 30; Sklenářová 2004, 489). Začiatkom sliezskoplatěnického obdobia dochádza v Pojizerí ku krátkodobému časopriestorovému posunu niektorých rovinných sídlisk (Nudvojovice, Příšovice, Rovensko, Turnov-Maškovy zahrady). Príčiny mohli súvisieť s devastáciou prírodného prostredia (degradácia lesa) a následnej erózii, ktorá nutne postihla poľnohospodárstvo a donútila obyvateľov meniť sídla a hľadať nové územia (Bláhová-Sklenářová 2012, 150).

Nálezy jemnejšej a zdobenej sídliskovej keramiky, ako aj depot bronzových labutiek (Sklenář 2011, 327) naznačili, že ďalšie analyzované rovinné sídlisko Svijany na Liberecku bolo v období kultúr popolnicových polí akýmsi centrom duchovného života pojizerskej skupiny.

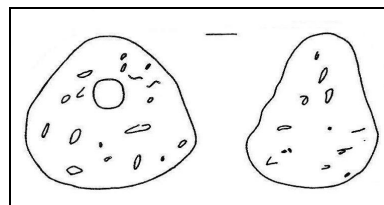
Z typologického hľadiska som na analyzovaných sídliskách vyčlenila 14 keramických skupín (graf 2). V Turnove-Maškových zahradách a Svijanoch bolo doložených 407 jedincov, z toho 31 celých, 45 torzovitých nádob a 15 kresebných rekonštrukcií. Zvyšok tvoril črepový materiál, z ktorého 123 zlomkov nebolo možné priradiť k žiadnej keramickej skupine. Výskyt určitých tvarov (profilované hrnce bez úch – obr. 11, džbán s pupčekmi na výduti – obr. 14) je typický pre lužický stupeň Ib (Turnov). Najväčší počet keramických zlomkov spadá avšak do stredného stupňa lužickej kultúry (IIa, IIb - Turnov). Charakterizuje ich predovšetkým ostrá profilácia, ktorá sa v mladšom stupni mierne zmäkčuje. Povrch sa zdršňuje širokými či tenkými zvislými ryhami, prstovaním, hrebeňovaním, pupčekmi a plastickou páskou. V stupni IIIa je na keramickom materiáli registrovaný rozmach žliabkovanej výzdoby a výrazné zaobl'ovanie či esovitá profilácia tvarov (Turnov – obr. 17). V sliezskoplatěnickom stupni I vystihovala nádoby predovšetkým plynulá profilácia, výskyt pupčekov na spodnej časti nádoby, rytá výzdoba, krátke plastické pásky na hrncoch a šálky s uchom vysoko vytiahnutým nad okraj (Svijany). Pre neskorohalštatské obdobie je typické vo väčšine prípadov dovnútra zatiahnuté ústie, ako aj dvojkonický tvar tela misiek či šálok. Plastické pásky vystriedala aplikácia rôzne zdobených límcov. Prežívanie do laténskeho obdobia by mohol dokladať vysoký a štíhly súdkovitý hrniec s pupčekom v hornej časti (Turnov – obr. 18).

Graf 2. Percentuálne zastúpenie keramických skupín na analyzovaných sídliskách.

Obr. 7. Turnov-Maškovy zahrady. Objekt 162 – hlinené závažie

Obr. 8. Svijany. Hlinené závažie.

Na analyzovaných sídliskách sa našlo osem hlinených závaží. V odbornej literatúre sa väčšina bádateľov zhoduje o ich využití čoby tkáčskych závaží (Buchvaldek a kol. 1985, 154; Dobiát 1990, 83, abb. 5; Jiráň (ed.) et al. 2008, 196; Moucha 2002, 132). Niekedy sú interpretované ako podstavce k ražni (Hrala 1973, 75; Podborský 1970, 99). Avšak existujú aj iné teórie, ktoré vreteno a pradenie spájajú s duchovnými či kultovými atribútmi (Belanová 2003, 8; Bouzek 1997, 232-237; 2006, 17; Stegmann-Rajtár 2000, 462). Napríklad tkáčske závažia zdobené figurálnymi alebo inými motívmi z centrálnej časti hradiska na Molpíry neboli súčasťou tkáčskeho stavu, ale predstavovali akési idoly (Stegmann-Rajtár 2000, 458n). V prostredí lužickej kultúry boli skôr menšie (Svijany, objekt 7 - obr. 8). Sliezskoplatěnické nálezy dosahovali väčšie rozmery a mali otvor v hornej polovici (Turnov, objekty 162, 199 - obr. 7; Jiráň (ed.) et al. 2008, 196, 201).

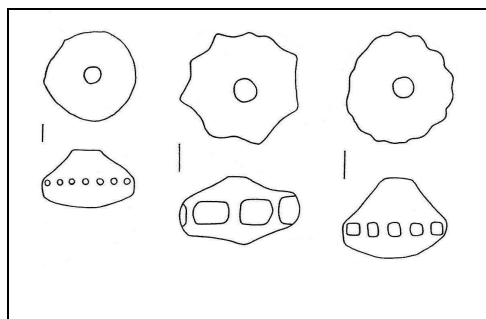
Hlinené prasleny spolu so závažiami bývajú obvykle spájané s tkáčskym remeslom, preto sú zároveň dokladom výrobnéj funkcie objektu. Niektorí sa nazdávajú, že ich výskyt je úzko zviazaný s kultom (Šaldová 1965, 88-89). Z Turnova-Maškových zahrad pochádzajú dva (objekt 379) a zo Svijan tri nestratifikované nálezy (obr. 9).

Na analyzovaných pohrebiskách sme sa s hlinenými pokličkami stretávali častejšie ako je tomu na sídliskách. V hrobách zväčša prikrývali rôzne nádoby alebo popolnice. Na

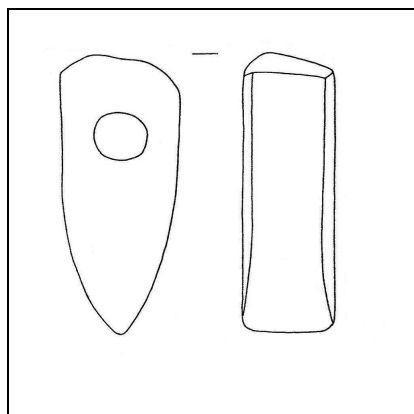
sídliskách mohli slúžiť k uskladňovaniu potravín vo väčších nádobách, ako aj k uchovaniu stravy v teplej forme, prípadne jej ochrane voči hmyzu. Podľa J. Nekvasila (1973, 66) môžu byť pozorovania skreslené tým, že je nemožné rozoznať menšie, trebárs i okrajové črepy z pokličiek od črepov z kónických misiek alebo šálok. Na sídlisku v Turnove-Maškových zahradách bola doložená jedna poklička. Niekedy bývajú označované ako „pečúce taniere“. Vyskytujú sa iba v I. sliezskoplatěnickom stupni (Jiráň (ed.) et al. 2008, 198).

V nálezovom inventári sídliska Turnov-Maškovy zahrady bolo zdokumentovaných 9 bronzových predmetov. V protiklade k analyzovaným pohrebiskám (138 ks) ide síce o zanedbateľné množstvo, no na pomery rovinného sídliska je táto situácia viac ako povšimnutiahodná, reflektujúca určité sociálne rozvrstvenie vidieckeho obyvateľstva. Na lokalite boli v mladobronzovom období zastúpené všetky bronzové predmety na ploche B: ihlica s pečatidlovou hlavicom (obr. 22), ihlica s bohato profilovanou hlavicom, ružica, šípka, nôž typu Riegsee a krúžok (objekty 15, 73, 155, 206, 524, plocha štvorcov C1-D1).

Na skúmaných sídliskách sa vyskytlo väčšie množstvo kamenných predmetov. Len niektoré pochádzajú z výplní objektov. Štiepaná kamenná industria bola zastúpená šiestimi exemplármi na sídlisku vo Svijanoch. Príležitostne sa využívala vo funkcii kresadiel, nožíkov či škrabadiel (Hrala 1973, 79; Jiráň (ed.) et al. 2008, 177). U vzácné nachádzaných brúsených predmetov je namieste uvažovať skôr o ich zámernom zbere ako určitého osobného predmetu, amuletu alebo „hromového klinu“ (Fröhlich 1992). Jeden nález kamennej sekerky bol doložený vo Svijanoch (obr. 10). Do tejto kategórie môžeme zaradiť i kamenné závesky z Turnova-Maškových zahrad (objekt 219) a Svijan. Ich pôvodná funkcia nebola zatiaľ jednoznačne špecifikovaná. Na jednej strane mohli tvoriť súčasť náhrdelníka, prípadne boli nosené ako prívesok. V kontexte hrnčiarskych pecí snáď slúžili ako hladítka pri výrobe keramiky (Hůrková 2002, 39; Pleinerová - Hrala 1988, 137). Niektorí ich interpretujú ako hracie či variace kamene (Šaldová 1983, 335), iní ako sklady munície, najmä v prípade väčších zásob kamenných záveskov v areáloch výšinných lokalít (napr. Dubský 1949, 125).

Obr. 9. Svijany. Hlinené prásleny.

Obr. 10. Svijany. Kamenná sekerka.

Vo Svijanoch bola doložená prítomnosť kamennej podložky. Pôvodne mohla slúžiť na drtenie obilia, roztieranie farbív, ostriva, pripravovanie pokrmov a pod. (Jiráň (ed.) et al. 2008, 177; Sklenář – Sklenářová - Slabina 2002, 80-81). V prostredí analyzovaných sídlisk našli široké uplatnenie i kamenné brúsky.

4. Komparácia

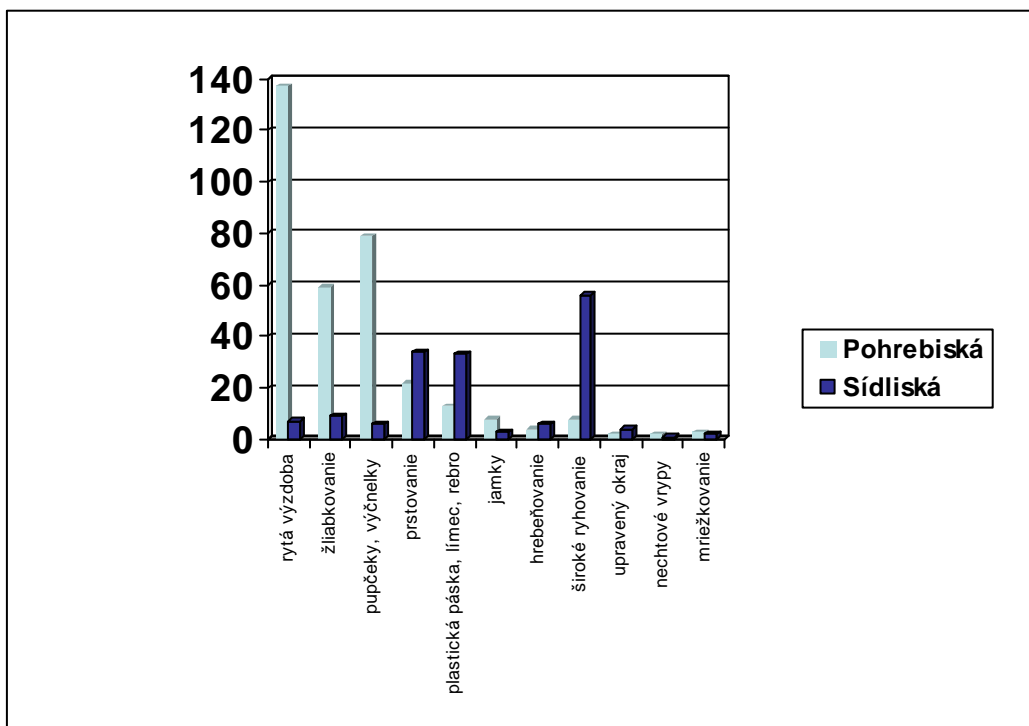
Zhromaždenie ako sídliskového, tak funerálneho inventára, prinieslo možnosť bližšie porovnať dva základné komponenty materiálnej kultúry lužických popolnicových polí. Ich vzájomný pomer i zloženie materiálu zodpovedá približne stavu na ostaných lokalitách popolnicových polí (napr. Filip 1936-1937, 57-58, 83, 94-95; Goš - Nekvasil 1976, 385-387; Jiráň (ed.) et al. 2008, 178; Motyková 1973, 261-262; Venclová (ed.) et al. 2008, 86-87; Vokolek 1988; 1994; 1993, 52, 64, 70, 77; 1999a, 7). V porovnaní s výskytom prevažne jemnej keramiky v hrobách (62, 4%), je na sídliskách zreteľný posun k nádobám úžitkového charakteru (59, 5%). Základným rysom je tiež výrazné zastúpenie menších nádob vyrobených z hrubozrnného materiálu, ktoré sa tradične radia k jemnej keramike (amforovité nádoby - 40%, hrnčeky - 57%, dvojkónické nádoby - 6%, misky - 14%, šálky - 26%).

Na rozdiel od nekropol je tu pomer jemnej a hrubej keramiky zhruba vyvážený. Vonkajšiu úpravu povrchu prispôsobili prostrediu a najmä účelu, pre ktorý daná nádoba slúžila (graf 3). Na sídliskách jednoznačne dominovalo zdrsnenie prstovaním (20, 3%), tenkými (19, 7%) alebo širokými (13, 7%) zvislými či nepravidelnými ryhami a plastickou páskou (13, 1%). Ryté motívy sa v Turnove-Maškových zahradách objavovali len minimálne. Výnimku predstavuje bohatšie zdobený a lepšie vypálený materiál pochádzajúci zo sídliska Svijany. Tieto nádoby disponovali i svetlejšími odtieňmi a tenkými stenami. Analýza ukázala, že tento jav bol veľmi zriedkavý i na hradiskách a výšinných sídliskách lužických popolnicových polí. Celkom bežne sa rytá výzdoba objavovala na pohrebiskách (34, 5%). Dekoratívne motívy tu bohato pokrývali povrch prevažne stredne hrubej a jemnej keramiky. Tuhovanie sa najčastejšie aplikovalo na analyzované súbory jemnej keramiky z pohrebísk (28, 2%), o niečo menej na stredne hrubú (5, 5%) a silnostennú keramiku (2, 3%). Na sídliskách nebola táto úprava veľmi rozšírená. V rámci jemnej keramiky pokrývala povrch iba 2% nádob. Rovnako ako tuhovanie bolo i leštenie povrchu nádob v epoche popolnicových polí značne obľúbené. Na sídliskách dokonca prevažovalo nad tuhovaním. Vo funerálnom prostredí bolo v porovnaní s tuhovaním trochu v úzadí, no povrch stredne hrubej keramiky (7, 1%) sa leštením upravoval asi najviac. Bahnitý či plavený materiál sa objavoval iba na analyzovaných sídliskách (graf 4).

Pri bližšom štúdiu sídliskovej a funerálnej keramiky bolo možné registrovať súvislosť farebných odtieňov s veľkosťou nádob. Malé nádoby sa farbili do tmavších odtieňov na oboch stranách. U väčšiny veľkých nádob bol pozorovaný svetlejší povrch, najmä tehlové odtiene (hrnce, amforovité zásobnice). Okraj a vnútorná strana nádob potom disponovali tmavším sfarbením. Tieto skutočnosti s najväčšou pravdepodobnosťou súvisia so spôsobom výpalu (Prostředník 2010, 34; Thér 2009, 92, 190, 247-248).

Všeobecne prevláda názor, že funerálna keramika bola vyrábaná špeciálne ako hrobová výbava (Jiráň (ed.) et al. 2008, 233; Pleiner – Rybová 1978, 509; Vokolek 1993, 62; 1999). Analýza ale ukázala, že pravekí ľudia mohli používané nádoby v osadách neskôr uložiť do hrobu (zámerný výber), preto v chronologických horizontoch neboli medzi keramickými typmi na oboch druhoch lokalít výraznejšie rozdiely. V každom období prevládal určitý štýl, ktorý sa striktne dodržiaval na širšom území popolnicových polí:

1. staršie lužické obdobie – ostro profilované tvary.
2. mladšie lužické obdobie – esovitá profilácia, vypuklé hrdlo, žliabkovaná výzdoba.
3. staršie sliezskoplatěnické obdobie – plynulá profilácia, prevaha rytej výzdoby alebo jej

Graf 3. Pomer zastúpenia základných spôsobov výzdoby keramického materiálu na analyzovaných pohrebiskách a sídliskách.

kombinácia so zväzkami žliabkov.

4. mladšie sliezskoplatěnické obdobie – tvary s dovnútra zatahnutým ústím, strata úch, aplikácia plastického límca, dvojkónické tvary drobných nádobiek.

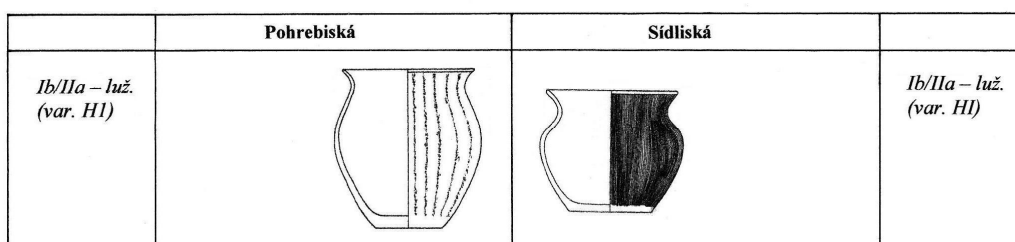
Výskyt niektorých variantov sa v určitých časových úsekoch na sídliskách i pohrebiskách zhodoval. Dominovali predovšetkým v strednom lužickom stupni. V sliezskoplatěnickom období sa ich počet výrazne zredukoval.

a) *lužický stupeň Ib/IIa* – hrnce ovoidného tvaru bez úch zdobené prstovaním alebo hrebeňovaním (obr. 11)

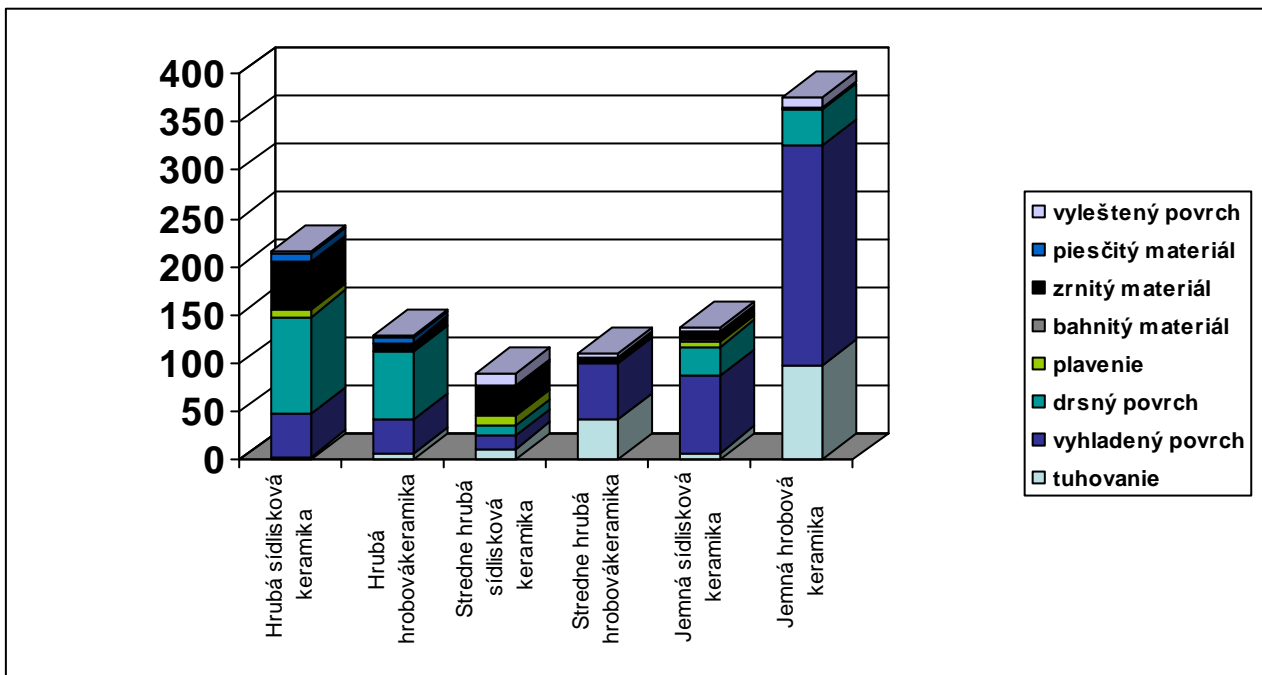
b) *lužický stupeň IIa* – amfory a amforovité nádoby s ostro odsadeným kužeľovitým hrdlom a ostro zalomenou výduťou, dvojkónické nádoby a nádobky s ostrým lomom (obr. 13), amforky a amforovité nádobky s ostro odsadeným hrdlom a ostro zalomenou výduťou, džbánky s ostro odsadeným lievikovitým hrdlom a ostro zalomenou výduťou

c) *lužický stupeň IIb* – dvojuhce hrnce s ostro odsadeným telom ovoidného tvaru, dvojkónické nádoby s mierne zaobleným lomom, džbány s lievikovite roztvoreným hrdlom a ostro odsadenou baňatou výduťou zdobenou žliabkami (obr. 12), amforky a amforovité nádobky s roztvoreným hrdlom a ostro odsadenou baňatou výduťou, plynule profilované šálky s prehnutým hrdlom a uchom mierne prevyšujúcim okraj, džbánky s roztvoreným hrdlom a ostro odsadenou baňatou výduťou

d) *lužický stupeň IIIa* – esovite profilované dvojkónické nádoby a nádobky

Obr. 11. Hrnce. Komparácia hrobových a sídliskových nádob

Graf 4. Pomer zastúpenia úpravy povrchu keramiky v sídliskovom i hrobovom materiáli.

e) *sliezkoplatěnický stupeň Ia* – výrazne profilované dvojkónické nádoby s motívom „vlčích zubov“

f) *sliezkoplatěnický stupeň Ib* – plynule profilované amforovité nádoby s baňatou výduťou zdobenou plastickou páskou

g) *sliezkoplatěnický stupeň II* – kamenné závesky oválneho tvaru s otvorom

h) *sliezkoplatěnická kultúra* – veľké hlinené závažia kužeľovitého tvaru s otvorom

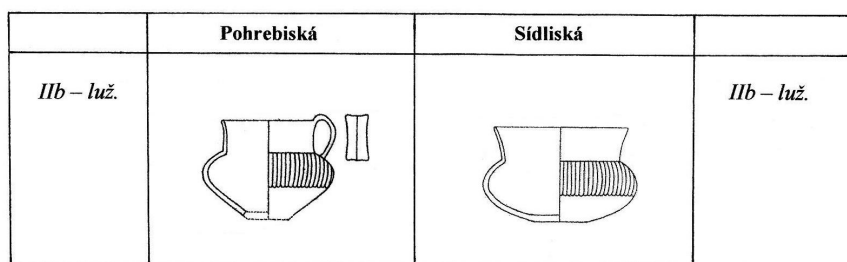
Celkom odlišný bol vývoj veľkých mís a malých misiek. Jediný spoločný tvar reprezentuje misa s dovnútra zatiahnutým ústím. Kým na pohrebiskách sa objavuje v III. (var. M5, m5), na sídliskách vo IV. sliezkoplatěnickom stupni (var. MVII, mVIII).

Sídlisková keramika mala i ďalšie tvarové varianty a iné výzdobné prvky, než aké boli zaznamenané na pohrebiskách, takže ich rady mohli byť ešte viac rozšírené.

A. *lužický stupeň IIa* – amforovité nádoby misovitého tvaru (var. AfII - obr. 19), mierne profilovaná amforovitá zásobnica zdobená plastickou páskou alebo prstovaním (var. ZI), hrnce s krátkym, lievikovite roztvoreným hrdlom a nevýrazne profilovaným telom (var. HIII), kónické misy zdobené zvislými ryhami (var. MII), nízke a široké misy „pekáče“ (var. MI), pologuľovité misky s pupčkami miesto úch (var. mII)

B. *lužický stupeň IIb* – výzdoba širokých a zvislých rýh aplikovaná na nepatrne profilované hrnce (var. HVIII) a misy (var. MV, MVI), kónické misky s jamkami pod okrajom (var. mIV)

C. *lužický stupeň IIIa* – amforovité nádoby s kužeľovitým hrdlom etážového tvaru a ostro odsadenou oblou výduťou zdobenou rytými kruhmi (var. AfV - obr. 15), výrazne

Obr. 12. Džbány. Komparácia hrobových a sídliskových nádob.

profilovaná amforovitá zásobnica zdobená žliabkami (var. ZIII - obr. 17), výzdoba šrafovaných a prevrátených trojuholníkov aplikovaná na esovite profilované dvojkónické nádoby (var. dV)

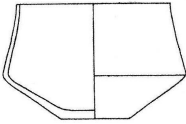
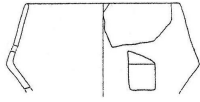
D. *slezskoplatěnický stupeň Ib* – profilovaná miska zdobená plastickou (pupčeky) a rytou výzdobou (var. mVII - obr. 16)

E. *slezskoplatěnický stupeň IV* – súdkovité hrnce zdobené plastickým límcem (var. HXIV), hrnce s kužeľovitým hrdlom a plastickým límcem alebo rebrom (var. HXII), vyššie a štíhle súdkovité hrnce opatrené pupčkami (var. HXV - obr. 18), misy (var. MVIII) a misky dvojkónického tvaru (var. mIX), dvojkónické nádoby s presekávaným lomom (var. dVII), dvojkónické nádoby guľovitého tvaru (var. dVIII)

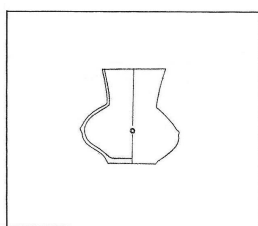
Naše znalosti o rozšírení jednotlivých typov keramiky vychádzajú hlavne z hrobových nálezov. Sídľiskový materiál priniesol presnejší pohľad na to, v akom počte boli vyrábané jednotlivé druhy nádob, a ktoré varianty či typy výzdoby sa na danom type lokality využívali. Niektoré keramické skupiny typické pre sídliská (amforovité zásobnice, cedítka), nemali príliš veľké uplatnenie na nekropolách, a to isté platí i naopak (amfory, amforky, hrnčeky, poháriky, kultové predmety). Potom tu boli keramické skupiny obľúbenejšie a používanéjšie na sídliskách (hrnce, dvojkónické nádoby, misy), ďalšie zase na pohrebiskách (amfory, hrnce, amforky, dvojkónické nádoby, šálky). Je to prirodzené vzhľadom k preferovaniu nádob s úžitkovou funkciou v osadách a okrasnou alebo estetickou na nekropolách (graf 5).

5. Záver

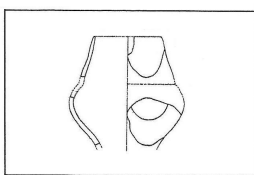
V práci som sa pokúsila prispieť k bližšiemu poznaniu osídlenia Českého raja a horného Pojizeria v dobe lužických popolnicových polí, ako aj jeho vzťahu a spoločenským kontaktom k okolitým oblastiam. Pramennú základňu tvoril nálezový inventár pochádzajúci z niekoľkých vybraných archeologických lokalít: siedmich pohrebísk (Březina; Koryta; Příšovice; Sovenice, okr. Nymburk; Sovenice, okr. Mladá Boleslav; Svijany; Svijanský Újezd) a dvoch sídlisk (Svijany, Turnov-Maškovy zahrady). Zo všeobecného hľadiska boli analyzované lokality spracované a analyzované multidisciplinárne (antropologická, osteologická, antrakologická, makrozbytková analýza, radiokarbónové datovanie), a tým bol zároveň podporený rozvoj medziodborovej spolupráce. Na základe chronologického

	Pohrebiská	Sídliská	
<i>Ila – luž. (var. D1)</i>			<i>Ila – luž. (var. D1)</i>

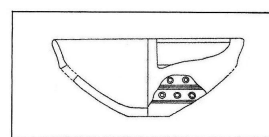
Obr. 13. Dvojkónické nádoby. Komparácia hrobových a sídliskových nádob.

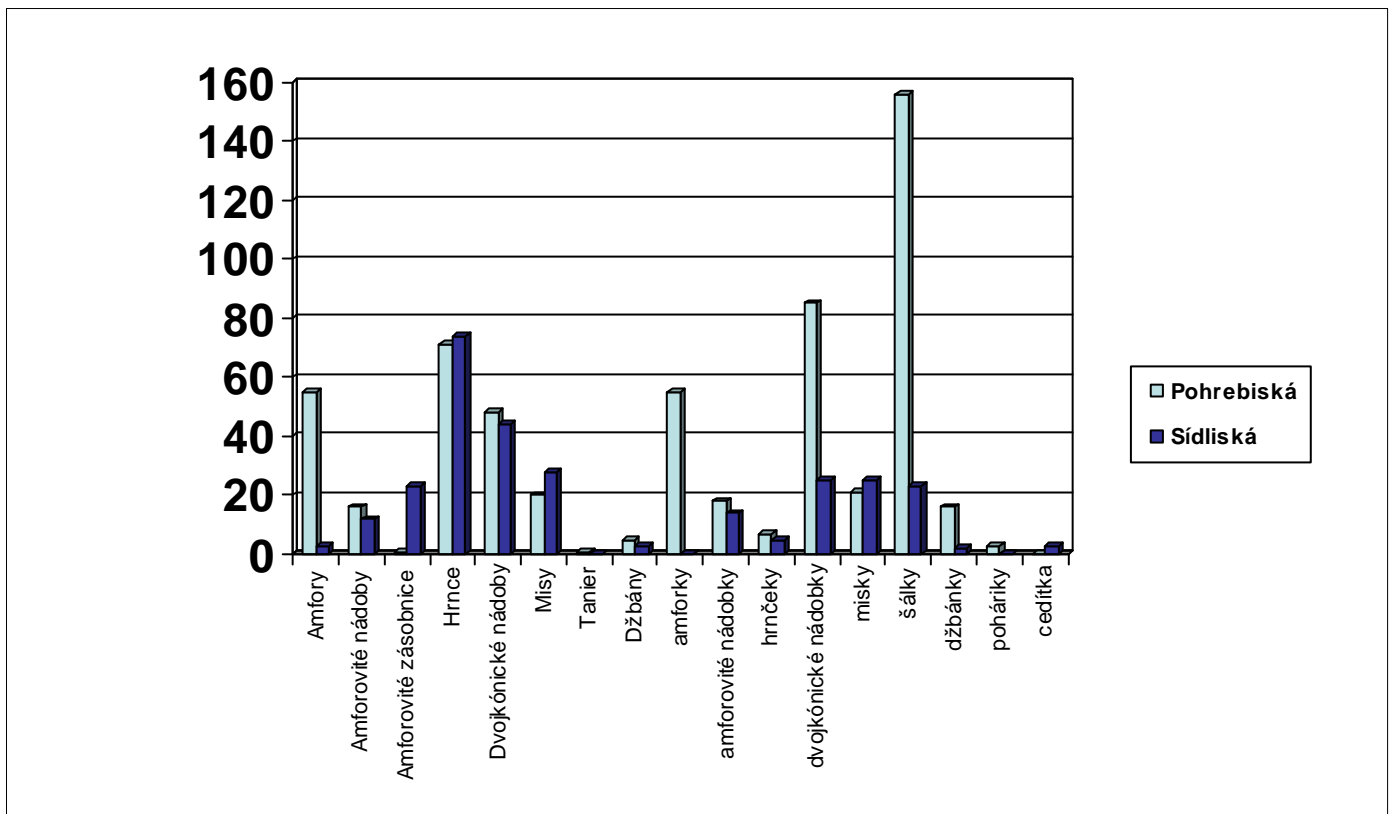
Obr. 14. Turnov. Obj. 1545 – džbán.

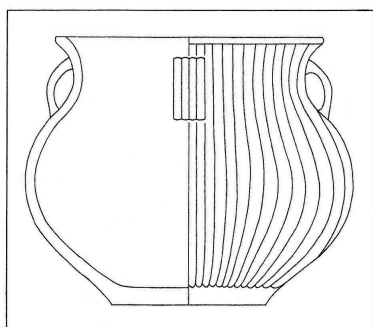
Obr. 15. Turnov. Obj. 1545 – amforovitá nádoba.

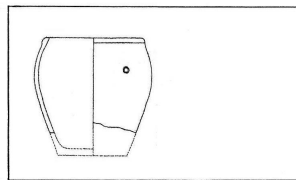
Obr. 16. Svijany. Miska.

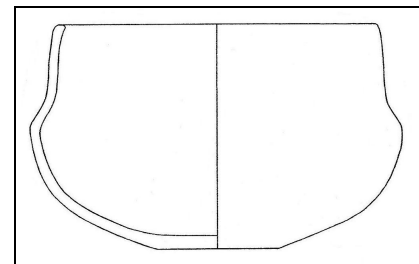
Graf 5. Pomer zastúpenia keramických skupín na analyzovaných pohrebiskách a sídliskách.

Obr. 17. Turnov. Obj. 1088 – amforovitá zásobnica.

Obr. 18. Turnov. Obj. 444 – hrniec.

Obr. 19. Turnov. Obj. 379 – amforovitá nádoba.

a geografického vymedzenia skúmaného regiónu bolo do tejto práce zahrnutých 66 sídlisk a 59 pohrebísk (mapa 2).

V oblasti Českého raja a horného Pojizeria je možné sledovať kontinuálny vývoj jednej populácie, ktorá bola na tomto mieste usadená od mladšej doby bronzovej. Počiatok tohto obdobia je ešte poznamenaný plynulým doznievaním vplyvov predchádzajúcej mohylovej kultúry (Bouzek 1963, 74-77; Čujanová-Jílková 1977, 105-111; Hrala 1973, 83-84; Plesl 1974, 358). Svedectvom by mohol byť džbán z turnovského objektu 1545/01 (obr. 14) alebo amforovitá nádobka na pohrebisku Sovenice (obr. 24). Hornú hranicu som na základe rozboru keramiky stanovila na rozhranie starého a stredného stupňa lužickej kultúry (Ib/IIa = stupeň BD). Niektorí bádatelia počítajú s osídlením lokality ešte skôr, v mladšom úseku strednej doby bronzovej (Bláhová-Sklenářová - Prostředník 2007, 59, 60). V stupni HA2 bol v celom Českom raji a hornom Pojizerí zaznamenaný najvyšší počet rovinných sídlisk a pohrebísk (graf 6). Predovšetkým okolie Turnova poskytovalo výborné podmienky na sídlenie. Bolo bohaté na jaskynné lokality, ktoré v lužickom období pravekí ľudia vyhľadávali. K

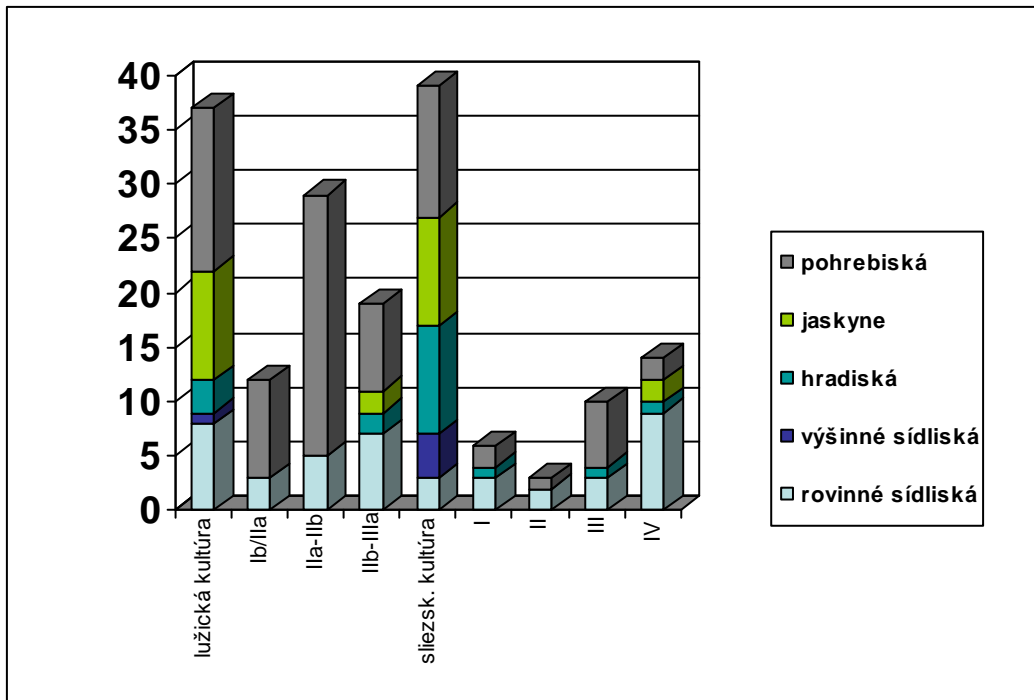
významným nálezom (jaskyňa Novákova pec) patrili keramické formy (kadluby) alebo hromadné depoty bronzových predmetov pri cestách (Filip 1947, 218, 219, 221, 223-225; Prostředník - Šída 2010, 105; Waldhauser 1976, 67). Pohrebiská sa koncentrovali predovšetkým v južnej časti Pojizeria.

Problematicky sa javí prechod medzi mladšou a neskorou dobou bronzovou, kedy sa vo všeobecnosti predpokladá príchod novo prichádzajúcich kolonistov zo Sliezska, ktorí sformovali sliezskoplatěnickú kultúru (Filip 1936-37; 1939; Jiráň (ed) et al. 2008, 152-157; Pleiner - Rybová 1978, 515; Vokolek 1962; 1993; 1993b, 45-79; 1999; 1999a). Bližším štúdiom archeologického materiálu z analyzovaných lokalít som skonštatovala celkovú kontinuitu osídlenia Českého raja a horného Pojizeria:

1. na niektorých analyzovaných pohrebiskách bolo doložené pochovávanie po dlhší časový úsek obdobia kultúry lužických popolnicových polí (BD-HD1: napr. Sovenice, Svijany)
2. zreteľný prechod medzi stupňom lužickým a sliezskym (HA2-HB1) - rozpad žliabkovanej výzdoby do zväzkov, plynulá profilácia, no stále ešte ostro odsadené telo nádob
3. začiatok esovitej profilácie dvojkónických nádob a nádobiek už v stupni HA2, motív „vlčích zubov“ aplikovaný už koncom stupňa HA2
4. pretrvávajúci výskyt úch/ušíek na hrncoch a amforkách i v prvých stupňoch sliezskoplatěnického obdobia, pretrvávajúce rozpadnutej žliabkovanej výzdoby i v prvom stupni sliezskoplatěnickom, typicky lužická hranená výduť i v prvom stupni sliezskoplatěnickom
5. výskyt kónických, pologuľovitých a súdkovitých tvarov ako v lužickom, tak i sliezskoplatěnickom období
6. bronzová ihlica s vázičkovitou hlavnicou príznačná hlavne pre sliezskoplatěnický stupeň sa začala vyskytovať v málo vyvinutých tvaroch už v mladolužických hrobových celkoch, sliezskoplatěnická pojizerská výzdoba aplikovaná i na staršie lužické varianty (obr. 4)
7. osídlenie kultúry lužických popolnicových polí na niektorých lokalitách v Českom raji a hornom Pojizerí súvisle ako v lužickom, tak i sliezskoplatěnickom období (napr. rovinné sídliská - Nudvojovice, Přepeře; jaskyne – Kopřivák I, Novákova pec; hradiská – Čertova pec, Češov, Klamorna, Mužský).

Začiatkom sliezskoplatěnickej periódy dochádza v Pojizerí k niekoľkým závažným zmenám (graf 6). Pôvodná sieť pohrebísk koncentrujúca sa v južnejšej mladoboleslavskej aglomerácii sa v neskoršej dobe bronzovej výrazne redukuje a presúva sa do východnej časti Českého raja. Väčšina bádateľov sa zhoduje, že dolné Pojizerie bolo od obdobia HB obsadené nositeľmi knovízskej kultúry (Bouzek 1967-69; 1987; 2006a; Jiráň 1993, obr. 77; Waldhauser 1997, 223). Niektoré rovinné sídliská na Turnovsku boli načas opustené. Osídlenie tak preniklo do najsevernejších polôh až k Jablonecku a Liberecku. Evidentná je pokračujúca preferencia výberu obydľí v jaskyniach, a to predovšetkým v blízkosti Turnova. V protiklade k lužickej fáze stúpa koncentrácia hradísk a výšinných sídlisk. Sústreďujú sa vo východnej časti skúmaného regiónu. Táto pozoruhodná koncentrácia opevnených areálov môže súvisieť s ochranou, prípadne kontrolou obchodu na diaľkovej trase. Ukazuje sa, že v sledovanom období dochádza k najväčšej intenzite osídlenia Jičínska (tiež Ulrychová 2005, 281).

Začiatkom doby železnej bol pozorovaný klimatický výkyv, t. j. nástup chladnejšieho a vlhšieho počasia (Baillie 1998; Bouzek 2005; Ložek 1998; Opravil 1992, 253-254; Prostředník - Šída 2010, 56). To viedlo ku kríze, ktorá postihla časť vtedajšej spoločnosti (Dohnal 1988, 21). Svoje stopy zanechala sliezskoplatěnická kultúra predovšetkým na Turnovsku a severnejšom Liberecku. Doklady užívania jaskynných sídel však v dobe halštatskej už nenachádzame. Druhá dôležitá zmena bola zaregistrovaná na Jičínsku, kde sa zrútil systém opevnených miest, čo môže súvisieť s vpádom skýtskych kmeňov do Karpatskej kotliny (Bouzek 2005, 142; 2011, 136, 140; Gardawski 1979, 125; Gedl 1973, 81; 1993, 476; Venclová (ed.) et al. 2008, 156; Vokolek 1993, 73).

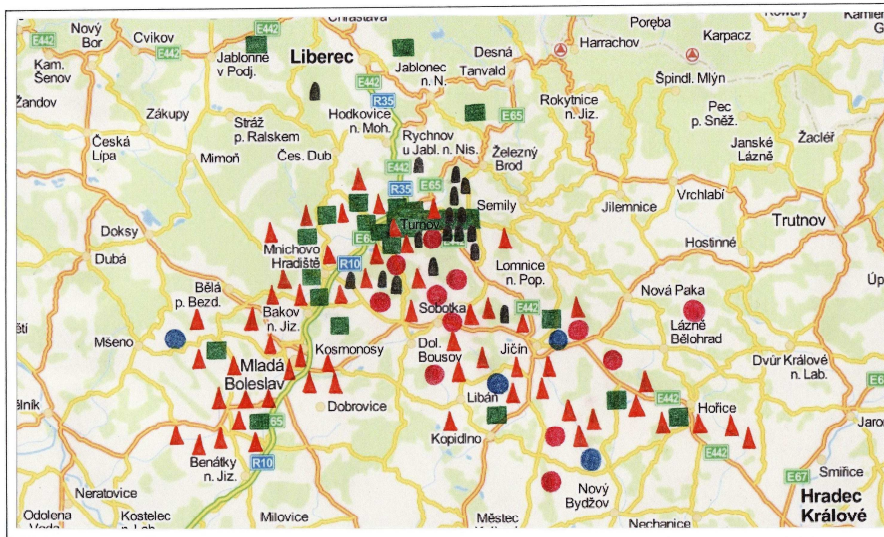
Graf 6. Početnosť zastúpenia pojizerských sídliskových lokalít a žiarových pohrebísk v období lužických popolnicových polí.

Behom neskoršej doby halštatskej došlo v Pojizerí k znovuoživeniu osídlenia rovinných sídlisk, ktoré nadviazali na lužickú tradíciu (graf 6). Krajinu pravdepodobne ovládalo hradisko Mužský. Väčšina bádateľov sa zhoduje, že sliezskoplatěnická kultúra v Českom raji sa na rozdiel od východných Čech udržala ešte dlhšie, i keď s nálezovým inventárom ovplyvneným keltským štýlom (do 3. - 2. storočia p. n. l.; Filip 1947, 42; 1948; Jiráň (ed.) et al. 2008, 17; Prostředník - Šída 2010, 71; Vokolek 1999, 17).

Český raj v dobe lužických popolnicových polí ovplyvnilo viacero kultúrnych skupín a okruhov, čo sa výrazne odzrkadlilo predovšetkým v materálnej kultúre. Bližší rozbor keramiky a ďalších nálezov potvrdil úzke zviazanie a spoločný vývoj pojizerskej skupiny s východočeskou. V dobe popolnicových polí tvorila oblasť Českého raja jednu kultúrnu oblasť s východnými Čechami. Spojenie bolo možné údolím rieky Libuňky alebo soboteckou kotlinou, teda územiaми so sporadickým osídlením (Waldhauser 1976, 32).

Intenzívne kontakty existovali i s oblasťou Poľska a Moravy. Priebeh do Poľska fungoval najskôr Novosvětským priesmykom /Mříčná-Peřimov, Peřimov, Jablonec nad Jizerou-Razsocha/ (Prostředník - Šída 2010, 58). Bohato zdobené amfory/amforoky/amforovité nádoby s motívom rytých polooblúčikov, ktoré môžu ohraničovať jamky alebo výčnelky v strede výdute, sú obvykle spájané s moravským vplyvom alebo východomoravsko-slovenským umením (Žilincová 2010, 177). Na analyzovaných nekropolách sa hromadili v sliezskoplatěnickej vývojovej fáze. Podľa J. Bouzka (2003, 283) boli vetvy lužickej kultúry vo východných Čechách, severnej Morave i hornom Sliezsku úzko príbuzné a styky medzi týmito oblasťami museli byť intenzívne.

Menší počet zhodných prvkov v tvare či výzdobe keramiky nachádzame i na strednom Považí, severozápadných Čechách, Rakúsku či Nemecku. V prípade severozápadných Čech je táto situácia viac ako povšimnutiahodná, a to najmä preto, že s oblasťou Českého raja bezprostredne susedí. Dôvodom je odlišný pôvod dvoch prúdov lužickej kultúry. Kým sliezka vlna osídlila Poľsko, Moravu a východné Čechy, saský prúd zase severozápadné Čechy (Böhm 1936-37, 68; Jiráň (ed.) et al. 2008, 129; Plesl 1960, 539; 1961, 10, 97; Vokolek 2003, 31). Z tohto rámca vybočuje len lokalita v Turnove-Maškových zahradách.

Mapa 2. Situovanie lokalít lužickej a sliezskoplaténickej kultúry v Českom raji a homom Pojizerí. Legenda: ▲ - pohrebiská, ■ - nížinné sídliská, ● - vyšinné sídliská, ● - hradiská, ■ - jaskyne.

V materiálnej náplni sídliska boli pozorované viaceré znaky spoločné s oblasťou severozápadných Čiech. V tomto prípade by sme mohli uvažovať i o určitom ovplyvnení Českého raja zo Saska a Lužice. V každom prípade nebolo veľmi výrazné a na skúmané územie preniklo najskôr Žitavskou cestou (Bouzek - Koutecký 2000, 21). Raritou je saský import objavený na pohrebisku vo Svijanoch (obr. 23).

Dokladom obchodných kontaktov sú sklenené predmety. Pochádzajú zo Svijan (obr. 5) a Soveníc, okr. Mladá Boleslav. Môžu pochádzať z dielni v južnom či východnom Stredomorí, väčšina však skôr z adriatickej oblasti (Venclová (ed.) et al. 2008, 154; Venclová 1990, 43, 44).

Do tejto sféry spadá i nález jantárového predmetu v Soveniciach, okr. Mladá Boleslav, pretože sa predpokladá, že cez východné Čechy viedla jedna z vetiev jantárovej cesty (Bukowski 2002, 131; Venclová (ed.) et al. 2008, 93). Smerovala z adriatickej oblasti a severného Talianska ďalej k severu do Sliezska a k Baltu (Bukowski 2002, 131; Venclová (ed.) et al. 2008, 154).

Dôsledkom vpádu skýtskych kmeňov do Karpatskej kotliny v polovici 6. storočia p. n. l. došlo k prerušeniu Jantárovej cesty a jej presunutiu z Moravy západným smerom do Polabia (Bouzek 2005, 142). To sa prejavilo prílevom značného bohatstva a nebývalým množstvom importov, predmetmi južného a juhovýchodného pôvodu, a tiež ich miestne napodobeniny, ktoré by sme za iných okolností v periférnej oblasti len ťažko mohli očakávať (Vokolek 1987; Vokolek – Sankot 2001). Takýmto dokladom je nádobka situlovitého tvaru z Příšovic (hrob II? - obr. 20) alebo plastické rebro pripevnené na povrch hrnca v Turnove-Maškových zahradách (objekt 404). V neskorohalštatskom období môžeme za takéto silné juhovýchodné vplyvy označiť tiež skupinu amforovitých nádob (Svijany, Příšovice – hrob II?) a šálok (Březina – hroby XVIII, XIX) s charakteristickou výzdobou halštatského geometrického štýlu. Nepochybne ide o miestne výrobky. Dokladajú avšak súnaležitosť s halštatskou civilizáciou vyrastajúcou síce z domácich koreňov, ale tiež za prispenia gréckej kolísky geometrického štýlu s počiatkom už v submykénskom umení (Oliva 1995). Stredomorské vplyvy si do Pojizeria našli cestu i prostredníctvom motívu slniečka (Bátora - Vladár 2001, 173-182). Dokladom sú amforky a šálky na pohrebisku Březina (hroby XIX, XX). Silnejšie kontakty so severotalianskou oblasťou v neskoršej dobe bronzovej sa odrazili i v kultovej sfére nálezmi picích rohov zo Svijan (obr. 21), či depotom bronzových labutiek (Filip 1936-37; 1947; Podborský 1994).

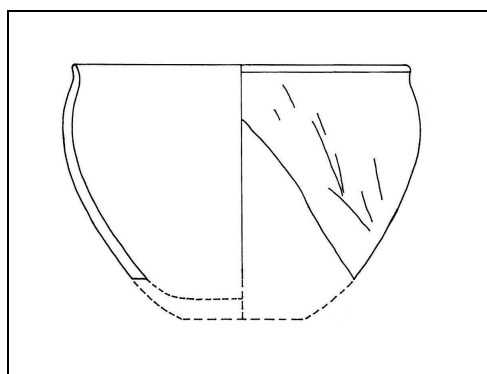
V materiálnej náplni pohrebísk v Soveniciach (okr. Nymburk), Soveniciach (okr. Mladá Boleslav) a Svijanoch, ako aj sídliska v Turnove-Maškových zahradách sa v podstatnej miere prejavil vplyv knovízskej kultúry stredných Čiech: strechovité ušká, hrebeňovanie, tordovanie okraja, vypuklé hrdlá, horizontálne žliabky na podhrdlí, knovízske importy alebo napodobeniny (Hralová-Adamczyková 1957, 32). Všeobecne panuje názor, že etážovité členenie nádob v lužickom prostredí má pôvod v kultúre knovízskej alebo západnom okruhu popolnicových polí (Jiráň a kol. 2008, 242). Nejde avšak o typické knovízske alebo rozvinuté formy etážových hrdiel, skôr len o náznak. To znamená, že sa jedná o doklad miestnej výroby a nie importu. To isté sa týka i ďalších znakov na lužickej keramike, ktoré sú spájané s knovízskym vplyvom (strechovité uchá, hrebeňovanie, tordovanie, horizontálne žliabky). Zdá sa, že v prostredí lužických popolnicových polí bol tento vplyv jednoducho módnym a všeobecne preferovaným, hlavne v mladšej dobe bronzovej. V prípade pár knovízskych importov sa dá počítať s ich dovezením priamo z kultúrne odlišného prostredia. Výnimočný výskyt dvojkónických nádob v štítarskom priestore je zase vysvetľovaný kontaktmi so sliezskoplatěnickou kultúrou (Hrala 1973, 63). K vzájomným stretom muselo dochádzať oveľa častejšie a intenzívnejšie. J. Waldhauser (1997, 223) na základe výskumu v Mladej Boleslavi (objekt 2/96) konštatuje, že región dolného Pojizera sa od stupňa HB dostal do stredočeskej kultúrnej sféry ako jej periféria formou imigrácie (zajatie či získanie ženy) alebo akulturáciou. To môže súvisieť s výrazným úbytkom lokalít lužických popolnicových polí na Mladoboleslavsku od začiatku neskorej doby bronzovej (viď kap. 26. Neskorá doba bronzová).

Dôležitým okruhom mapujúcim širšie kontakty sú bronzové predmety. Počíta sa s výraznejším nemeckým vplyvom horizontu Riegsee v stupni BD, ktorý bol pozorovaný predovšetkým v bronzovej industrii (Plesl 1974, 353): bronzové ihlice s hlavicou guľovitou (Sovenice, Svijany), vázičkovitou (Svijany) a bronzový nôž typu Riegsee (Turnov-Maškovy zahrady, objekt 15). Predpokladá sa preto pohyb ojedinelých jedincov alebo skupiniek z južného Nemecka, prinášajúcich nové kultúrne impulzy (Hrala 1973, 126). Ďalšie nemecké vplyvy v neskorej dobe bronzovej reprezentuje bronzová ihlica tzv. ervěnického typu, s ktorou sa častejšie stretávame v severozápadných Čechách (Kytlicová 2007, 34). Na analyzovaných nekropolách bola zastúpená v Březine, Soveniciach a Svijanoch. Z prostredia česko-východobavorského okruhu severoalpských popolnicových polí pochádzajú hladké štvorhranné náramky s otvorenými koncami (Sovenice, Svijany). V Bavorsku patrili k hlavným typom stupňa HA1 (Hrala 1973, 36). Do Pojizera sa mohli dostať prostredníctvom knovízskej kultúry. Pôvod bronzovej ihlice s kyjovitou hlavicou (Sovenice, Svijany) sa hľadá na juhovýchode, v oblasti stredného Podunajska a Balkánu (Kytlicová 2007, 31-32). Na spojenie so severnejšími časťami Európy v sliezskoplatěnickom období poukazujú svijanské tordované kruhy, a tiež zlomok dvojdielnej spony z nekropoly Svijany v stupni HA2 (Brunn 1968, 167-168, 179, taf. 4, 11, 22, 25; Kytlicová 2007, 34-35; Wagner 1943, taf. 45b). Napriek cudziemu pôvodu bronzových exemplárov, nemuseli byť zároveň všetky tieto nálezy nevyhnutne aj importmi. Z dôvodu častého výskytu typickej pojizerskej alebo cik-cakovej výzdoby na väčšine variantov bronzových ihlíc (obr. 4), mohlo ísť skôr o miestne výrobky alebo napodobeniny. Dokladom cudzej proveniencie boli však určite bronzové spony (Kytlicová 2007, 34-35). O pojizerskom importe sa dá hovoriť v prípade bronzovej ihlice s dvojkónickou hlavicou zdobenou charakteristickou cik-cakovou výzdobou, ktorá sa našla na sliezskej lokalite Sobótka v Poľsku (Chudzicki 1959, ryc. 7: e). V Pojizerí i hornom Falcku sú nachádzané dvojbrité bronzové britvy (Březina, hrob VI). Ide o predstaviteľov spoločného česko-bavorského umenia označovaného ako typ Březina v stupni HB3-HC (Jockenhövel 1971, 171-172). Ďalšie výrobky v rámci bronzovej industrie ako napríklad „český rebrovaný náramok“ typu Dřetovice (Březina, hrob XX; Sovenice) alebo výzdoba masívnych náramkov pozostávajúca z hustého priečného ryhovania (Sovenice, hrob V; Svijany) sú skôr

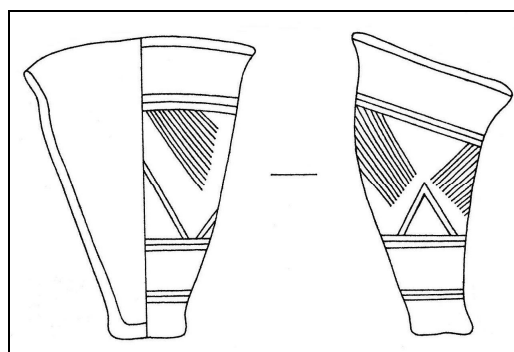
charakteristické pre produkciu východočeskej skupiny lužickej kultúry v mladšej dobe bronzovej (Kytlicová 2007, 42-43; Vokolek 2003, 41). V každom prípade mohli byť vyrábané i priamo v Pojizerí.

Výskyt nerastného bohatstva v prostredí pojizerskej skupiny lužických popolnicových polí je skôr ojedinelý. Nepochybne sa v tomto období využívali zdroje kvalitných hrnčiarskych hlin a bahennej rudy. V okrajových častiach sú známe ložiská medi (Kal na Novopacku) a železnej rudy (Semilsko; Waldhauser, 1976, 34). Jednoznačné doklady pre exploatáciu surovín však nepoznáme (Pleiner 1958, 83). To isté platí pre nálezovú situáciu na lokalite Turnov-Maškovy zahrady, kde sa nachádzajú hutnícke objekty spolu s komponentmi HD i doby rímskej (Prostředník 1996, 2001). Mimoriadny význam možno pripísať nálezom dvoch ležiakov rotačných mlynkov na sídlisku Turnov v polohe „V Zátíší“. Dovtedy boli v rámci Čiech hľadané surovinové zdroje žarnovov zo žuly výhradne na Morave alebo Sliezsku. Tu boli prvý krát bezpečne doložené aktivity ľudu popolnicových polí turnovského typu. Surovinu pre výrobu žarnovov našli asi 13-50 km severne od Turnova (Waldhauser - Prostředník - Daněček 2006).

Riedke vzdialenosti medzi analyzovanými lokalitami sú signálom kedysi pulzujúceho života a zároveň dokladajú, že Český raj bol v dobe lužických popolnicových polí intenzívne osídleným a frekventovaným miestom. Je až zarážajúce, že ešte v staršej a strednej dobe bronzovej nachádzame len málo dokladov o živote človeka v tejto oblasti. Pojizerská skupina v dobe lužických popolnicových polí reprezentovala dôležitý element v stredoeurópskom priestore, kde sa stretávali dva kultúrne celky: hornodunajské (juhonemecké) a lužické popolnicové polia. Význam skúmaného regiónu spočíval v ďalšom sprostredkovaní západných saských a severských prvkov (bronzová industria) do južnejších a východnejších častí Čiech.

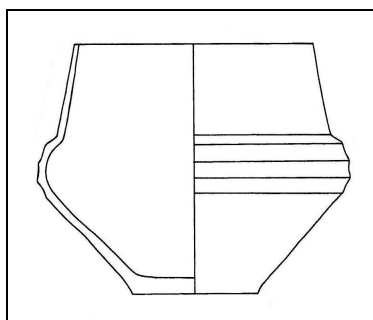
Obr. 20. Příšovice. Hrob II – situlovitá

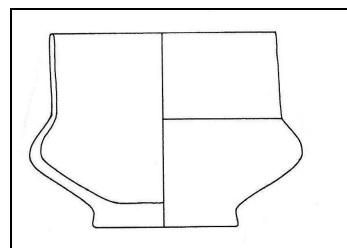
Obr. 21. Svijany. Picí roh.

Obr. 22. Turnov.
Bronzová ihlica.

Obr. 23. Svijany. Saský import.

Obr. 24. Sovenice. Amforovitá nádobka.

Literatúra

- Baillie, M. G. L. 1998:* Evidence for climate deterioration in the 12th and 17th centuries BC. In: B. Hänsel (Hg.), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*, Kiel, 49-55.
- Bátora, J. 2006:* Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava.
- Bátora, J. – Vladár, J. 2001:* Die Kunstäusserung des Nordkarpatenraumes in der Bronzezeit. In: *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki zelaza w Europie środkowej*, Wrocław – Biskupin, 173-182.
- Belanová, T. 2003:* Výpovedné možnosti dokladov textilnej produkcie – od paleolitu po dobu laténsku, *Medea* 7, 6-20.
- Bláhová-Sklenářová, Z. 2012:* Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje. *Praehistorica XXX/2*. Praha.
- Bláhová-Sklenářová, Z. – Prostředník, J. 2007:* Chronologie sídliště lužické kultury v Turnově-„Maškových zahradách“. In: *Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference*, Bučovice 3.-6. 10. 2006, Brno, 53-65.
- Böhm, J. 1936-37:* Základy hallstattské periody v Čechách, *Obzor praehistorický* 10, 1-246.
- Bouzek, J. 1963:* Problémy knovízské a milavečské kultury, *Sborník Národního muzea v Praze* 17, řada A – Historie 2-3, 57-118.
- Bouzek, J. 1967-69:* Východní hranice knovízské kultury, *Acta Musei Reginaehradecensis* 12, 17-70.
- Bouzek, J. 1987:* Die „Lausitzer Wanderung“ und die Südgrenze der Lausitzer Kultur in Böhmen. In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice* 21. – 25. 10. 1985, Praha, 181-187.
- Bouzek, J. 1997:* Greece, Anatolia and Europe: cultural interrelations during the Early Iron Age. *Jonsered*.
- Bouzek, J. 2003:* Lužická kultura na Opavsku a její vztah k lokalitám v polském Horním Slezsku, *Archeologické rozhledy* 55, 272-284.
- Bouzek, J. 2005:* *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*. Praha.
- Bouzek, J. 2006:* Tkaní a koberce v době bronzové, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 17-22.
- Bouzek, J. 2006a:* Kde leží hranice mezi lužickými skupinami východních a severozápadních Čech a kde hranice s knovízskou kulturou? In: *Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka*, Hradec Králové-Pardubice, 49-54.
- Bouzek, J. 2011:* *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*. Praha 2011.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 2000:* *The Lusatian culture in Northwest Bohemia*. Most.
- Brunn, W. A. 1968:* *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Römisch-Germanische Forschungen* 29. Berlin.
- Buchvaldek, M. a kol. 1985:* *Dějiny pravěké Evropy*. Praha.
- Bukowski, Z. 2002:* Znaleziska bursztynu w zespołach z epoki brązu i wczesnej epoki zelaza z dorzecza Odry oraz Wisły. Warszawa.
- Čujanová-Jílková, E. 1977:* Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách, *Památky archeologické* 68, 74-116.
- Dobiat, C. 1990:* Der Burgstallkogel bei Kleinklein I. Die Ausgrabungen der Jahre 1982 und 1984. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 13. Hitzeroth.
- Dohnal, V. 1988:* Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě. *Studie muzea Kroměřížska* 88. Kroměříž.
- Dubský, B. 1949:* *Pravěk jižních Čech*. Blatná.
- Filip, J. 1931:* Žárové pohřebiště v Březině, *Památky archeologické* 37, 81-92.
- Filip, J. 1936-37:* *Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách*. Praha.

- Filip, J. 1939:* Lužická kultura v Československu, Památky archeologické 41, 14-51.
- Filip, J. 1947:* Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- Filip, J. 1948:* Pravěké Československo. Praha.
- Fröhlich, J. 1992:* Hromové klíny v jižních Čechách, Výběr 29, 237-245.
- Gardawski, A. 1979:* Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Gedl, M. 1962:* Kultura łużycka na Górnym Śląsku. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Gedl, M. 1973:* Cmentarzysko halsztackie w Kietrze, pow. Głubczyce. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Gedl, M. 1993:* Die frühe Eisenzeit in Schlesien, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 74, 460–487.
- Górka, S. 2000:* Naczynia w kształcie buta jako przykład figuralnej plastyki kultowej. In: Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Warszawa – Wrocław – Biskupin, 237-258.
- Goš, V. – Nekvasil, J. 1976:* Sídliště lužické kultury v Šumperku-Temenci, Památky archeologické 67, 359-392.
- Harding, A. F. 1987:* Social and economic factors in the origin and development of the Urnfield cultures. In: E. Plesl - J. Hrala (ed.), Die Urnenfelderulturen Mitteleuropas: Symposium Libice 1985, Praha, 37-41.
- Horňák, M. 2005:* Pohřebisko lužické kultury v Sklabinském Podzámku, Slovenská archeológia 53, 203-218.
- Hrala, J. 1973:* Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Hralová-Adamczyková, J. 1957:* K problémům pozdní doby bronzové v Pojizeří, Sborník Národního muzea v Praze 11, řada A – Historie 1, 3-45.
- Hralová-Adamczyková, J. – Kaván, J. 1970:* Lužické pohřebiště v Podolí-Kruzích, Sborník Severočeského muzea 6, 167-209.
- Hůrková, J. 2002:* Rovinné sídliště milavečské kultury v západních Čechách, I. část, Sborník západočeského muzea v Plzni - Historie 16, 9-101.
- Chudzicki, A. 1959:* Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Sobótce, pow. Wrocław, Silesia Antiqua 1, 31-82.
- Jadczykowa, I. 1996:* Gliniane grzechotki kultury łużyckiej w zbiorach muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. In: Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej. Księga jubileuszowa poświęconca Markowi Gedlowi, Kraków, 227-235.
- Jiráň, L. 1993:* Několik poznámek k problému knovízského zásahu v Pojizeří, Časopis Společnosti přátel starožitností 101, 29-37.
- Jiráň, L. (ed.) et al. 2008:* Doba bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. Praha.
- Jockenhövel, A. 1971:* Die Rasiermesser in Mitteleuropa. Prähistorische Bronzefunde VIII/1. München.
- Juchelka, J. 2007:* Dětské žárové hroby na pohřebišti lužické kultury v Opavě-Kateřinkách, Študijné zvesti 42, 99-111.
- Kujovský, R. 1994:* Príspevok k poznaniu vzťahov lužických a stredodunajských poľnohospodárskych polí na Slovensku, Slovenská archeológia 42, 261–317.
- Kujovský, R. 2006:* Poznámky k úprave hrobov lužické kultury na Slovensku, Študijné zvesti 39, 63–67.
- Kytlicová, O. 2007:* Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde XX/12. Stuttgart.
- Ložek, V. 1998:* Late Bronze Age environmental collapse in the sandstone areas of northern Bohemia. In: B. Hänsel (Hg.), Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas, Kiel, 57-

- Motyková, K. 1973: Sídliště lidu popelnicových polí u Sobčic, Památky archeologické 64, 235-271.*
- Moucha, V. 2002: Zdobená tkalcovská závaží z mladší doby bronzové, Sborník Západočeského muzea v Plzni-Historie 16, 132-136.*
- Nekvasil, J. 1973: Mladohalštatská sídliště na Mohelnicku, Památky archeologické 64, 42-85.*
- Neustupný, J. 1941: Pohřbívání žehem v pravěku Čech a Moravy. Praha.*
- Oliva, P. 1995: Zrození evropské civilizace. Praha.*
- Opravil, E. 1992: Rekonstrukce životního prostředí. In: XXI. Mikulovské sympozium 1991, Brno, 249–261.*
- Píč, J. L. 1887: Staré pohřebiště u Sovenic, Památky archeologické 14, 162-163.*
- Píč, J. L. 1892: Archeologický výzkum ve středních Čechách, Památky archeologické 15, 481-528.*
- Piotrowska, D. 2000: Krzemienie w grobach z pól popielnicowych: przypadek czy rytual? In: Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Warszawa–Wrocław–Biskupin, 293–330.*
- Pleiner, R. 1958: Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Praha.*
- Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.*
- Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988: Březno. Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Louny – Ústí nad Labem.*
- Plesl, E. 1960: Vztahy severočeské sídelní oblasti k Sasku v mladší době halštatské, Památky archeologické 51, 539-560.*
- Plesl, E. 1961: Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha.*
- Plesl, E. 1974: K otázce podílu středobronzového mohylového období na vzniku kultur popelnicových polí, Památky archeologické 65, 342-364.*
- Plesl, E. 1993: Zur Frage des Bernsteinvorkommens während der Urnenfelderperiode in der Tschechoslowakei. In: Amber in Archaeology, Praha, 164-170.*
- Podborský, V. 1970: Jihomoravská halštatská sídliště – I, Sborník prací filozofické fakulty brněnské university E15, 7-102.*
- Podborský, V. a kol. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid - nová řada, sv. 3. Brno.*
- Podborský, V. 1994: Náboženství našich prapředků. Brno.*
- Prostředník, J. 1996 – J. Prostředník: Záchranný výzkum sídliště lidu popelnicových polí a doby římské v Turnově, Pojizerský sborník 3, 11-70.*
- Prostředník, J. 2001: Výzkum polykulturního naleziště Turnov-Maškovy zahrady – 3. etapa. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2000. Sborník referátů z informačního kolokvia, Zprávy ČAS-Supplément 45, Praha, 20-21.*
- Prostředník, J. 2010: Turnov-Maškovy zahrady. Příběh prastaré osady na břehu Jizery. Turnov.*
- Prostředník, J. – Šída, P. 2010: Nejstarší dějiny Českého ráje a horního Pojizeří. Turnov.*
- Rataj, J. – Vokolek, V. 1962: Lužické a slezskoplatěnické pohřebiště v Opatovicích n. L., Památky archeologické 53, 19-66.*
- Rysiewska, T. 1980: La structure patriarcale des clans comme type hypothétique de la structure sociale des groupes humains dans la culture lusacienne. Essai de vérification de l'hypothèse d'après la necropole de Przeczyce, Archeologia Polona 19, 7-48.*
- Sklenář, K. 2011: Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie. Fontes Archaeologici Pragenses 36. Praha.*
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002: Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.*

- Sklenářová, Z. 2004:* Turnov-„Maškovy zahrady“-stavby na sídlišti lužické kultury mladší doby bronzové. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.-24. 9. 2004. Archeologické výzkumy v jižních Čechách-Supplementum 1, České Budějovice, 479-502.
- Sperber, L. 1992:* Bemerkungen zur sozialen Bewertung von goldenem Trachtschmuck und Schwert in der Urnenfelderkultur, Archäologisches Korrespondenzblatt 22, 63-77.
- Stegmann-Rajtár, S. 2000:* Kultúrne vzťahy halštatského hradiska Molpír pri Smoleniciach na príklade hlinených predmetov kultového charakteru, Pravěk NŘ 10, 457-471.
- Šaldová, V. 1965:* O vzácnějších keramických předmětech z pozdně bronzových – sídlišť jihozápadních Čech, Archeologické studijní materiály 2, 87-91.
- Šaldová, V. 1983:* Sídlištní formy pozdní doby bronzové v západních Čechách, Památky archeologické 74, 316-349.
- Thér, R. 2009:* Technologie výpalu keramiky a její vztah k organizaci a specializaci ve výrobě keramiky v kontextu kultur popelnicových polí. (Disertační práce.) Ústav antropologie PF MU v Brně.
- Ulrychová, E. 2005:* Hradiště a výšinné polohy lidu popelnicových polí na Jičínsku, Archeologie ve středních Čechách 9, 247-287.
- Venclová, N. 1990:* Prehistoric glass in Bohemia. Praha.
- Venclová, N. (ed.) et al. 2008:* Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6. Praha.
- Vokolek, V. 1962:* Příspěvek k poznání východočeské lužické kultury, Acta Musei Reginaehradecensis at Pardubicensis 4, 3-124.
- Vokolek, V. 1987:* Slezskoplatěnický objekt z Jaroměře, Archeologické rozhledy 39, 570-573.
- Vokolek, V. 1988:* Osady lužické kultury ve východních Čechách I. Fontes Musei Reginaehradecensis 16/1. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1993:* Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1993a:* Lužické pohřebiště v Běstovicích, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19, 54-59.
- Vokolek, V. 1993b:* Výzkum lužického hradiště v Běstovicích, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19, 49 – 53.
- Vokolek, V. 1994:* Osady lužické kultury ve východních Čechách II. Fontes Musei Reginaehradecensis 16/2. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1999:* Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.
- Vokolek, V. 1999a:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 2003:* Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen. Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách. I., II. Fontes Archaeologici Pragenses 27. Praha.
- Vokolek, V. – Rataj, J. 1964:* Lužický mohylník v Jeřicích, Archeologické rozhledy 16, 20-27.
- Vokolek, V. – Sankot, P. 2001:* Ein neuer Blick auf den frühlatènezeitlichen Fund in Jaroměř, Archeologické rozhledy 53, 236–255.
- Wagner, K. H. 1943:* Nordtiroler Urnenfelder. Römisch-Germanische Forschungen 15. Berlin.
- Waldhauser, J. 1976:* Turnovský typ kultury lidu popelnicových polí v severních Čechách. Archeologický výzkum v severních Čechách 4. Teplice.
- Waldhauser, J. 1997:* Pozdněhalštatský objekt z Mladé Boleslavi, Archeologie ve středních Čechách 1, 233-236.
- Waldhauser, J. – Prostředník, J. – Daněček, V. 2006:* Problematické laténské rotační žernovy z Turnova v Pojizeří, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 19, 101-108.
- Žilincová, L. 2010:* Pohřebiská lužické kultury v Jasenici a Sedmerovci, Studijné zvesti 48, 141-214.

